

przy Towarzystwie Akademickim U. J.
Kraków, Al. Stewackiego 66

SVENSK-POLSKA STUDIESÄLLSKAPET

VID

STOCKHOLMS HÖGSKOLA

8502
Heros

SVIO POLONICA

NR VI—VII

1944—1945

TOW. NAUKOWE SZWEDZKO-POLSKIE

PRZY

UNIWERSYTECIE W SZTOKHOLMIE

SVENSK-POLSKA STUDIESÄLLSKAPET
VID
STOCKHOLMS HÖGSKOLA

SVIO POLONICA

NR VI—VII

1944—1945

Biblioteka Jagiellońska

1002154363

TOW. NAUKOWE SZWEDZKO-POLSKIE
PRZY
UNIwersytecie w Sztokholmie

Redaktionskommitté:
Wilhelm Tham, David Norrman, Zbigniew Folejewski

Redaktör:
Zbigniew Folejewski

8507

Microscop.

617 (1964/1965)

I N N E H Å L L

I.

Erik Granstedt: Karl Karlsson Gyllenhielms fångenskap i Polen 1601—1613	5
Astrid Baecklund: Mickiewicz och Pusjkin	23
Zbigniew Folejewski: Så länge vi leva (polsk lyrik 1939—1945)	31

II.

Polonica i Sverige 1942—1945. Z. Folejewski	59
Henryk Bukuwski (Na marginesie monografii firmy Bukowski) Z. Folejewski	62
Kjell Kumlien: Karl Knutsson i Preussen 1457—1464. D. Norman	66
William Rose: The Rise of the Polish Democracy. Z. Folejewski	68

KARL KARLSSON GYLLENHIELMS FÅNGENSKAP I POLEN 1601—1613

Karl Karlsson Gyllenhielms fångenskap i Polen (1601—1613) är sedan länge i sina huvuddrag väl bekant, framför allt genom hans av trycket utgivna minnesanteckningar.¹⁾ Dessa tillkommo emellertid först i början av 1640-talet²⁾ och ha helt naturligt fått sin prägel av Gyllenhielms personliga uppfattning vid denna tid. En mera verklighetstrogen och nyanserad kännedom om hans fångenskap kan givetvis ernås endast genom att utnyttja det samtida källmaterialet. Med begagande av detta jämte memoarerna skall i det följande fångenskapen skildras, enär den synes värd att uppmärksammas både ur synpunkten av de svensk-polska relationerna under ifrågavarande tid och såsom utgörande en betydelsefull fas i Gyllenhielms säregna levnadsöde.

Under hertig Karls livländska fälttåg hade Karl Karlsson³⁾ påtagit sig att försvara fästningen Wolmar mot polska arméns huvudkrafter. Sedan polackerna fått fram sitt belägringsartilleri och erövrat Wolmars stad, såg sig Karl Karlsson nödgad att kapitulera (10/12 1601).⁴⁾ Enligt den träffade överenskommelsen fick besättningen avtåga; dock skulle Karl Karlsson och Jakob De la Gardie kvarstanna som fångar, tills de blivit utväxlade mot några av de förnäma polacker, som voro i hertig Karls våld. De fingo därför skriva till såväl hertigen som till dennes närmaste underbefälhavare, greve Johan av Nassau, och begära, att åtgärder skulle vidtagas för deras frigivande. Den polske befälshavaren, storkanslern Zamoyski⁵⁾, begagnade dem också som mellanhand för att till hertigen framföra ett projekt rörande inledande av fredsförhandlingar, vilket dock skulle ha till förutsättning att hertig Karl

¹⁾ HH XX, s. 258 ff. Förkortningarna = de i S. E. Bring, Bibliografisk handbok till Sveriges Historia, s. XVI ff. angivna.

²⁾ V. Söderberg, historieskrifvaren Arnold Johan Messenius (1902), s. 116 ff.

³⁾ Namnet Gyllenhielm erhöll han först 1615 i samband med sin upphöjelse i friherrligt stånd. E. Granstedt, Carl Carlsson Gyllenhielm och Vasa-huset. P H T 1943, s. 16 f. upplysningar.

⁴⁾ B. C:son Barkman, Kungl. Svea livgardes historia II. (1938—1939), s. 479 ff.

⁵⁾ Beträffande de polska namnformerna har lektor Z. Folejewski benäget lämnat upplysningar.

uppgåve de befästa orter han erövrat från pölackerna!⁶⁾ Till detta något verklighetsfrämmande förslag ställde sig hertigen avvisande, ehuru han icke i princip vägrade underhandla. Gentemot Karl Karlsson personligen utfor han i högst onådiga ordalag. Förklaringen härtill torde vara, att han av Johan av Nassau bibringats den uppfattningen, att Wolmar kunde ha hållits ännu en tid framåt. Greve Johan hade nämligen erfarit av en viss Peter Balbierer, Karl Karlssons tjänare, som skickats med brev till honom från sin herre, att Wolmar hade varit väl försett med ammunition och proviant och förlusterna i manskap mycket ringa. Alltnog, i brev från sin fader fick Karl Karlsson läsa de föga trösterika orden: »Så må thu ingen annan för thin olycka tacka ähn thig sielff. Ty thu hadhe wäll mått see thig bettere före och huset med mera alfwar och manligt försvarat ähn som skiett ähr, efter thu alla nödtorffter ther inne haffver innehaft ännu uppå någon tijd, så hadhe then olyckan icke hendt». Beträffande utväxlingen ställde sig dock hertigen positiv, om också i allt annat än vänliga ordalag: »Och ändoch wij inthet borde oss om thin förlossningh något bekymbre, effter thu icke haffver hollit thigh bettere; dock likwäll effter wij förnimme af thin uthskickadhe, att thu haffver stådt een storm eller två uth, så wele wij hwad som skiett ähr til-rechne thin ungdom». Han uppmanade honom därför att hos storkanslern låta anhålla om sitt frigivande och begära uppgift på mot vilken av hertigens polska fångar han skulle utväxlas. Karl Karlsson skulle därtill inhämta Zamoyskis ståndpunkt rörande en mera allmänt omfattande fångutväxling.⁷⁾

Under den följande tiden utspann sig en skriftväxling mellan hertig Karl och storkanslern rörande både stillestånds-, eventuellt fredsförhandlingar och fångutväxling — som lämpliga utväxlingsorter föreslog hertigen Ösel och Danzig.⁸⁾ Efter någon tid kom frågan i nytt läge, i det att några förnäma polacker och livländska Sigismund-anhängare, som voro hertigens fångar, av denne mot en högtidlig borgensförbindelse tillätos sända tvenne herrar ur sin krets till Polen för att utverka framför allt Karl Karlssons och Jakob De la Gardies utväxling, något varvid hertigen särskilt uppehöll sig i en skrivelse till konung Sigismund.⁹⁾ När de båda ombuden väl kommit i säkerhet i

⁶⁾ G. o. Jakob De la Gardie t. Johan av Nassau 12/12 1601, Krigshistoriska handlingar VI: 6; G. o. Jakob De la Gardie t. hertig Karl 14/12, 27/12 1601, Skrivelser till Konungen, Karl IX:s tid; HH XX, s. 369. Fyndorten är, när ej annat angives, RA, Huvudavdelningen.

⁷⁾ RR 20/1 1602, fol. 23 r. f., delvis tr. Stockholms magasin 1780 II, s. 778 ff.; G. o. Jakob De la Gardie t. hertig Karl 27/12 1601; Johan av Nassau t. hertig Karl 21/12 1601, Skrivelser till Konungen, Karl IX:s tid.

⁸⁾ Hertig Karl t. Zamoyski 17/2 1602, Krigshistoriska handlingar VI: 7; RR 24/5 fol. 137 v., 1/6, fol. 142 v., 10/7 1602, fol. 32 v. f. (I sist anf. brev föreslogos Fellin o. Reval).

⁹⁾ Borgensförbindelse 5/10 1602, Krigshistoriska handlingar VI: 7; RR 29/10 1602, fol. 259 v.

Polen, läto de emellertid ej vidare höra av sig till hertigens stora harm.¹⁰⁾ I de i slutet av år 1602 utfärdade direktiven för de svenska stilleståndskommissarierna framhölls, att dessa också skulle verka för fångutväxlingen.¹¹⁾ Ett genömgående drag i hertigens skrivelser är, att han sökte hålla isär de båda frågorna om stillestånd och fångutväxling; snabbare resultat vore då att vänta menade han tydligen. Han var därtill angelägen att icke hans förhandlingsposition skulle försvagas genom att någon enstaka polsk fånge kom lös före Karl Karlssons frigivande.¹²⁾

Under tiden genomgick Karl Karlsson skiftande öden, varom då och då underrättelser på olika vägar nådde hertig Karl,¹³⁾ Skulle man endast hålla sig till hans egen framställning av sina upplevelser¹⁴⁾, finge man det intrycket att frågan om hans frigivande icke ens var aktuell på den polska sidan. Zamoyskis uppträdande i denna sak hade i så fall blott varit en skenmanöver.¹⁵⁾

Enligt kapitulationsvillkoren i Wollmar skulle Karl Karlsson och hans olycksbroder, efter vad den förre berättar, »icke såsom fångar uthan som gäster väl underholdna och tracterade bliffva».¹⁶⁾ Av Zamoyski och andra polacker i framskjuten ställning bemöttes de också på ett högst förekommande sätt. Till deras prestav, övervakare, utsågs en polsk adelsman, Teodor Lacki, med uppgift att föra dem till konung Sigismund. Han synes ha gjort sitt bästa för att förströ sina fångar. Färden gick över Wenden och Segewold till Riga, där det blev ett uppehåll med anledning av julen.¹⁷⁾ Resan fortsattes så genom Kurland — i Bauske inviterade dem hertigen att intaga måltid på slottet — till Wilno, där konung Sigismund då uppehöll sig.¹⁸⁾

¹⁰⁾ RR 29/2 1604, fol. 94 r., ?/12 1605, fol. 273 r.

¹¹⁾ RR 21/11 1602, fol. 284 v.; instruktion för Axel Kurck m. fl. 28/11 1602, Konung Karl IX:s originalbrev 1600—06.

¹²⁾ RR 13/5, fol. 126 r., 29/8, fol. 160 v., 14/10 1602, fol. 246 v.

¹³⁾ Johan av Nassau t. hertig Karl 15/1, 7/3 1602; Jakob Gottberg o. Lorentz Cliton t. hertig Karl 25/7 1602, Skrivelser till Konungen, Karl IX:s tid (sist anf. brev bl. »Grupper, Amiraler och skeppskaptener»); Bekendtniss dreier gefangenen Polenn 24/2 1602, Krigshistoriska handlingar VI: 7; Moritz Leijonhufvud t. hertig Karl 18/1 1602, Livonica II: 3; Tärepenning på resor (1602) åt Peter Thelman o. Jakob Debenoret (?), Karl Karlssons tjänare 21/1 o. 26/1 1602, Räntekammarböcker 1602—1604, KA.

¹⁴⁾ HH XX, s. 370 ff.

¹⁵⁾ Johan av Nassau tillskriver honom särdeles lömska avsikter. »Ihre Gn. haben aber, als sie solches gemerckt undt den cantzler als einen alten fuchs woht gekant», Grefve Johans af Nassau relation angående kriget i Livland 1601—1602, HH XX, s. 431.

¹⁶⁾ HH XX, s. 360.

¹⁷⁾ G. o. Jakob De la Gardie t. hertig Karl 27/12 1601, Skrivelser till Konungen, Karl IX:s tid; HH XX, s. 370 ff. Jfr H. Almquist, Bidrag till Kritiken av Karl Karlsson Gyllenhielms memoarer, Svensk humanistisk tidskrift 1917 sp. 292.

¹⁸⁾ Johan av Nassau t. hertig Karl 7/3 1602, Skrivelser t. Konungen, Karl IX:s tid; Warhaftige ... Beschreibung des itzigen betriebten Liefleandschen Kriegs zwischen Herzog Carl und Kon. Mtt. zu Polen ... , tr. Mittheilungen aus der Gerichte Lief-, Ehst- und Kurlands XVII, s. 158 (1900); HH XX, s. 375; Almquist, a. a., sp. 292.

Efter några dagars vistelse i den litauiska huvudstaden, varunder de båda fångarna fingo mottaga besök av allehanda ståndspersoner, blevo de av sin prestav förda till konungen, som höll stor mottagning på slottet. Det var vid detta tillfälle som ett påtagligt omslag i deras behandling inträdde. Prestaven förde in dem i ett gemak, där konungen satt med sina senatorer. Då de ville träda fram för att under knäfall för konungen utbedja sig ett nådigt fängelse, blevo de av en litauisk dignitär hindrade därifrån. Så höll Lacki sin oration och överantvordade dem åt konungen, varvid han »medh thett samma trädde någedh ifrån them, utan all tekn af någon valediction». Något senare kom kaptenen för konungens garde och förde dem till deras rum. En valakisk ädling, som varit i fångenskap i Sverige, ville då hälsa på dem, men det förvägrades honom, och »ther med gick deras plåga ann». ¹⁹⁾

Så framställer Gyllenhielm själv händelseförloppet. Han kan ha missmint sig i fråga om enskildheterna; att de båda fångarna blevo utsatta för kränkande behandling och ej fingo tillfälle att muntligen hänvända sig till konungen, är bestyrkt. ²⁰⁾ Till prestav fingo de en herre av helt annan typ än den avgångne, en son till den litauiske hovmarskalken vid namn Mikolaj Wiesiolowski ²¹⁾ »hvilken var en ung mann, talade godh österrisk, drack hvarken vin eller öl, uthan vatten; om andra dygder kann man icke mycket berömma honom». Vad kosten beträffar, synes den icke ha utlöst någon entusiasm: de blevo »ostraffeligen till nödtorften tracterade». Sina pengar fingo de icke disponera över, icke heller ägde de rätt att lämna sitt rum eller låta någon tjänare utträta ärenden åt sig. Besök fingo de ej taga emot, »uthan närh pristaven särdeles behagade sina venner ther medh gratificera såsom för vijdunder skull». Fångarna blevo på olika sätt utsatta för trakasserier; bl. a. brukade Wiesiolowski reta dem genom att fälla smädliga yttranden om hertig Karl. ²²⁾

I Wilno blev Karl Karlsson vid ett tillfälle kallad till konung Sigismund, som till honom ställde åtskilliga frågor rörande hertigens förehavanden. Karl Karlsson fick då den skäligen otacksamma uppgiften att försvara dennes politik, något som han emellertid fått en viss träning i under samtal med de polska gisslomännen i Wolmar och med storkanslern Zamoyski. Konungen synes icke direkt ha tagit illa upp, men då Karl Karlsson utbad sig större frihet i sin fångenskap, avslog han denna begäran under hänvisning till den behandling som polska fångar rönte i Sverige. ²³⁾ Kort därefter fördystrades

¹⁹⁾ HH XX s. 375 f.

²⁰⁾ Almquist, a. a., sp. 292.

²¹⁾ HH XX, s. 376; Almquist, a. a., sp. 293.

²²⁾ HH XX, s. 375 ff.

²³⁾ Conscientia Caroli, Diiij, E; HH XX, s. 371 f., 378 ff. Även Jakob De la Gardie blev kallad till konungen.

fångarnas lott ytterligare därigenom att prestaven till den bragte underrettelsen, att hertig Karl och hela hans familj omkommit vid ett skeppsbrott under resa från Finland till Sverige, och sålunda hade de båda fångarna »hela vintteren uthi melancholia och hemmligh sorgh tillbrachtt, icke vetandes, hvad the härom troo skulle.»²⁴⁾

Följande vår (1602) begav sig konung Sigismund till Warszawa och lät då föra fångarna med sig. Deras vistelse där blev ej lång, ty när konungen efter någon tid lämnade huvudstaden, blevo de förflyttade till Rawa (maj 1602), »ett gammeltt slott och en af trä bygd stadh ther hoos».²⁵⁾ Allsköns obehag hade de fortfarande att utstå av Wiesiolowski, som tycks ha gjort till sin specialitet att yttra sig nedsättande om hertig Karl, och vid ett tillfälle var det icke långt från blodsutgjutelse. Då den utlovade fångutväxlingen föreföll att vara ställd på framtiden, gjorde Karl Karlsson ett flykttförsök, hann verkligen ett stycke på väg åt Breslau men blev inom ett dygn gripen och förd tillbaka till Rawa.²⁶⁾

I maj 1603 föreföll dock utväxlingen äntligen att komma till stånd: fångarna blevo förda till Marienburg i Preussen.²⁷⁾ Hertig Karl, som stod i viss kontakt med dem genom William Netherwood, en adelsman av skotsk börd som trätt i Karl Karlssons tjänst,²⁸⁾ vidtog genast sina anstalter. Henrik Karlsson Horn²⁹⁾ och Olov Stråle utsågos till kommissarier för »fångebytet» och avfärdades med ett antal av hertigens polska fångar, som samlats i Kalmar, till Stralsund. Där — således på neutral mark — skulle dessa sättas på fri fot så snart Karl Karlsson och de övriga svenska fångarna frigivits. Då skulle också de i Sverige kvarvarande fångna polackerna föras till danska gränsen och där lössläppas. På polsk sida fordrade man emellertid, att samtliga hertigens fångar skulle föras till Stralsund; endast under denna förutsättning kunde fångutväxlingen äga rum. Denna fordran ville hertigen icke tillmötesgå men utfäste sig efter någon tid i ett öppet latinskt brev, att frigiva alla de polska fångar, som voro kvar i Sverige, så snart de svenska försatts på fri fot och blivit förda i trygghet.³⁰⁾ N Tydligt är att hertigen ville hålla sig i efterhand; hans iver att framför allt få lös sin son framgår, förutom av det nästan stereotypa »Carl Carlsson medh the andre svenske

²⁴⁾ HH XX, s. 381 f.

²⁵⁾ HH XX, s. 382; Almquist a. a., sp. 293.

²⁶⁾ HH XX, s. 382 f.

²⁷⁾ RR 9/7 1603, fol. 157 r.; HH XX, s. 383; Almquist a. a., sp. 294.

²⁸⁾ RR 9/7, 7/9 1603, fol. 157 r., 196 v.; HH XX, s. 385; G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor V (1930), s. 417.

²⁹⁾ Jfr W. Tham, Riksrådet Henrik Karlsson Horn, Anteckningar kring en stambok. P H T 1936, s. 21 ff.

³⁰⁾ RR 9/7, 7/9, 15 (16?)/9 1603, fol. 157 r., 159 v., 202 r., 28/1 1604, fol. 56 v.; Tärepenningar på resor (1603) åt Henrik Horn o. Olov Stråle 25/10 1603, Räntekammarböcker 1602—1604, KA; HH XX, s. 385.

fonger», av att han bemyndigade kommissarierna att gå med på en utväxling av denne ensam mot samtliga de polska fångar som förts till Stralsund.³¹⁾

Väntetiden i Marienburg blev utomordentligt prövande för de svenska fångarna. Karl Karlsson var särskilt strängt påpassad: han hölls inspärrad i en liten kammare, där ljus brunno hela natten, av de tio »hejdukar», som voro avdelade till hans bevakning, uppehöll sig fyra ständigt i hans rum, vakt-hundar lågo utanför dörren etc.³²⁾ Något fångutbyte skedde ej; icke förty lyckades några av de fångna polackerna³³⁾ komma på fri fot,³⁴⁾ tydligen alltför liberalt behandlade av de svenska kommissarierna.³⁵⁾ När Karl Karlsson och Jakob de la Gardie började misstänka, att utväxlingen skulle gå om intet, beslöto de att våga en kupp. Genom en medfånge, Jakob Hille, som ej var så strängt bevakad, — William Nethedwood tycks också ha varit behjälplig³⁶⁾ — sökte de komma i förbindelse med yttervärlden för att skaffa pengar till att muta vaktmanskapat och värva några tyskar ute i staden, vilka skulle befria fångarna om icke rent av i förening med dem bemäktiga sig slottet — »sådana dunköne eller öfverdådige anslagh förorsakades aff den förtvivlan de hade om sin förlosning». Deras förehavande blev emellertid upptäckt. Mot slutet av året fördes de tillbaka till Rawa.³⁷⁾

Om denna förflyttning erhöill hertigen-konungen underrättelse från en, enligt vad han själv ansåg, något osäker källa, varför han av de svenska kommissarierna infordrade exakta uppgifter.³⁸⁾ Då han av dem erfarit, att det alltfjämt var en polsk fordran, att samtliga fångna polacker skulle sändas till Stralsund för att ett fångutbyte skulle komma till stånd,³⁹⁾ beordrade han amiralen Axel Ryning att ombesörja den begärda fångtransporten. Fångarna

³¹⁾ RR 15 (16?) /9 1606, fol. 202 r.

³²⁾ Jakob Joede t. hertig Karl 4/9 1603, Jakob Hille t. dens. 21/9 1603, Krigshistoriska handlingar VI: 7 (se nedan, not 36).

³³⁾ Bland dem dock icke Georg Schenking, som G. uppger, HH XX, s. 383. Se nedan s. 11.

³⁴⁾ RR 4/4, 2/10, 27/10 1604, fol. 134 v., 342 v., 357 v.

³⁵⁾ HH XX, s. 383.

³⁶⁾ I Krigshistoriska handlingar VI: 7 finnes en särskild bunt med påskrift: »Handlingar rörande Carl Carlsson Gyllenhjelm, Arvid Eriksson Stålarms m. fl. fångelse i Polen». Här märkes en egenhändig odaterad skrivelse fr. G. t. William Netherwood, av innehållet att döma hörrörande från vistelsen i Marienburg 1603. G. ber W. N. i hemlighet skicka honom pengar. Jakob Hille, som hade bättre tillfälle än G. att skriva, skulle tjäna som mellanhand. W. N. uppmanas att göra allt för fångarnas befrielse, ty »unser Elend ist grosser allz ichs klagen kan. Ich wolle lieber dot sein alls auf diese weisse leben».

³⁷⁾ HH XX, s. 384 f.

³⁸⁾ RR 29/2 1604, fol. 94 r. En viss David Gertener hade i början av februari anlät t. hertigen med bud fr. G., Tärepenningar på resor 1604, Räntekammarböcker 1602—1604, KA. Även omtalas en tysk vid namn Paul Kropp, som kommit fr. G. Anna Olovsdotters kvitto 7/7 1604 i en bunt m. påskrift: »Till 1604 års räkning». vol. 22, G:s samling.

³⁹⁾ RR 4/4 1604, fol. 134 v. Jfr HH XX, s. 386.

skulle dock icke få lämna skeppen, när de lågo utanför Stralsund, förrän Karl Karlsson och de övriga anlant till staden och blivit fria. Själva fångutbytet skulle ske under överinseende av hertig Filip Julius av Pommern.⁴⁰⁾ Fångarna — dock icke alla — kommo småningom i väg till Stralsund, men om Karl Karlsson och de övriga avhördes ingenting, något som ökade kountgens redan tidigare väckta misstänksamhet.⁴¹⁾ Han inskräppte gång på gång, att fångarna skulle stå under den noggrannaste bevakning, till dess man var säker på att svenskarna hade frigivits. Framför allt vore det av vikt att övervaka kastellanen Georg Schenking, som tycks ha betraktats som ett slags ekvivalent till Karl Karlsson. Schenking lyckades dock utverka att få gå i land i Stralsund, vilket föranledde konungen att i stränga ordalag förständiga kommissarierna att åter försäkra sig om hans person.⁴²⁾

Äntligen erhöil konung Karl underrättelse, att Karl Karlsson och de andra svenska fångarna skulle överantvaradas åt hertigen av Pommern.⁴³⁾ Hans misstro synes emellertid icke ha minskats härigenom och fick ny näring av budskapet att Schenking undkommit till Polen.⁴⁴⁾ Likväl ville han icke att förhandlingstråden skulle avklippas utan fortsatte att utfärda sina förhållningsorder i överensstämmelse med de riktlinjer han uppdragit tidigare.⁴⁵⁾ De i Kalmar kvarvarande polackerna uppmanades skriva till sina vänner och anförvanter, att de skulle befordra fångutbytet,⁴⁶⁾ och Sten Bielke avsändes till Sigismund för att begripliggöra, att ytterligare krängel med fångutväxlingen skulle gå ut över den för förrådiska stämplingar häktade Hogenskild Bielke och dennes närmaste.⁴⁷⁾ För polska vederbörande skulle vidare hotfullt antydas vilket hemskt öde som väntade de i Sverige kvarvarande polackerna, såvida icke de svenska fångarna bleve utväxlade. Om dessas öde svävade konungen f. ö. i ovissheit, liksom han klagade över att han ej hölls informerad om i vad mån förhandlingarna i Pommern avancerade.⁴⁸⁾ I juni 1605 fick han så veta, att något resultat ännu icke nåtts och att kommissarierna, som voro övertygade om att polackerna blott hade bedrägliga avsikter, ville bli befriade från sitt uppdrag.⁴⁹⁾

⁴⁰⁾ RR 4/4, 16/6, 28/6, 10/7, 12/9 1604, fol. 134 r., 221 r., 237 r., 255 r., 328 r.

⁴¹⁾ RR 29/2, 22/8, 29/11 1604, fol. 94 r., 304 v., 374 r.

⁴²⁾ RR 15 (16?)/9 1603, fol. 202 r. 12/9, 12/9, 2/10, 27/10 1604, fol. 327 v., 328 r., 342 v., 357 v.; Borgensförbindelse 5/10 1602, Krigshistoriska handlingar VI: 7; HH XX, s. 369.

⁴³⁾ Johan Weyer t. ? 22/10 1604, Krigshistoriska handlingar VI: 7; RR 10/11 1604, fol. 365 r.

⁴⁴⁾ RR 10/11, 29/11, 30/11, 30/11 1604, fol. 365 r., 374 v., 375 r.

⁴⁵⁾ Se förutom de ovan, not 43 o. 44 o. nedan not 46 anf. källställena RR 14/5, 14/5 1605, fol. 80 v., 22/2, 10/5, 14/5, 1605, (suppl.) fol. 23 r., 55 v., 58 v.

⁴⁶⁾ RR 29/11, 30/11, 30/11 1604, fol. 374 v., 375 r., 10/2, 25/6 1605, fol. 28 r., 119 v.

⁴⁷⁾ RR 7/5 1605, (suppl.) fol. 55 r.; Memorial f. Sten Bielke ?/5 1605, Förhandlingar 1602—1621, Polonica.

⁴⁸⁾ Se ovan, not 45.

⁴⁹⁾ Olv Stråle t. Karl IX 1/6 1605, Skrivelser till Konungen. Karl IX:s tid.

Emellertid blevo verkligen Karl Karlsson och Jakob De la Gardie på nytt förda från Rawa till Marienburg och efter någon tid därifrån till Putzig (Puck) nära polsk-pommerska gränsen.⁵⁰⁾ På direkt anhållan av Karl Karlsson lät konungen sända över de polska fångar, som ännu voro samlade i Kalmar. De svenska kommissarierna blevo ingalunda entledigade, men den direkta uppsikten över fångarna anförtroddes nu åt Lasse Jakobsson,⁵¹⁾ som var chef för transportflottiljen.⁵²⁾ Då fångutbytet alltjämt förhalades och konungen — med all rätt — tyckte sig finna, att detta sammanhänge med svårigheten att få just Karl Karlsson lös,⁵³⁾ tillgrep han en ny utväg, han lät meddela de polska utväxlingskommissarierna — starostan i Putzig (Puck) Johan Weyer och den i föregående omnämnde Wiesiołowski⁵⁴⁾ — at han icke skulle motsätta sig en utväxling, fånge mot fånge, med uteslutande av Karl Karlsson.⁵⁵⁾ Huruvida han verkligen resignerat eller om han av taktiska skäl ville visa sig mindre angelägen att få sonen fri, synes omöjligt att avgöra.

I Putzig (Puck) inträffade nu avgörande händelser. De polska kommissarierna omtalade för Karl Karlsson och Jakob De la Gardie, att de fångna polackerna fulltaligt⁵⁶⁾ samlats i Stralsund. Då emellertid Henrik Horn och Olov Stråle icke ville föra sina fångar till gränsen — detta ju i enlighet med deras intstruktioner — och de polska kommissarierna intogo motsvarande ståndpunkt, anmodade dessa de båda fångarna att skriftligen av de svenska förhandlarna begära de fångna polackernas frigivande. Skedde detta, så skulle Karl Karlsson och Jakob De la Gardie föras till Lauenburg i Pommern och där sättas på fri fot, vilket de gävo sitt hedersord på som adelsmän och dessutom bekräftade med en skrivelse.⁵⁷⁾

De båda fångarna efterkommo då Weyers och Wiesiołowskis anmodan med åsyftat resultat. Då emellertid de frigivna polackerna anlant till Putzig (Puck), blev endast Jakob De la Gardie avhämtad och förd till Johan Weyer — efter någon tid blev han äntligen fri.⁵⁸⁾ Vad Karl Karlsson beträffar, förklarade kommissarierna sig icke kunna lösgiva honom, då Arvid Stålar m. fl. fångna svenska Sigismund-anhängare icke förts över — en för Karl Karlsson fullständigt ny motivering. Han protesterade, men fåfängt, och blev

⁵⁰⁾ HH XX, s. 385. Jfr RR 24/10 1605, fol. 213 v.

⁵¹⁾ RR 25/6, 12/8, ?/12 1605, fol. 119, v. f., 168 r. f., 273 v., 22/7 1605, suppl. fol. 93 v.; HH XX, s. 385.

⁵²⁾ RR 10/5 1605, (suppl.) fol. 55 r. f.

⁵³⁾ Jfr HH XX, s. 383 o. nedan, s. 13.

⁵⁴⁾ Johan Weyer t. ? 22/10 1604, Krigshistoriska handlingar VI:7; Weyers o. Wiesiołowskis obligation 24/11 1605, ib. VI:8; HH XX, s. 385.

⁵⁵⁾ RR 1/8, 1/8, 12/8 1605, fol. 156 r., 157 r., 168 r. f.

⁵⁶⁾ I själva verket var ett avsevärt antal kvar i Sverige. RR 21/12, 22/12 1605, fol. 264 v. f., 266 r., 4/1 1606 fol. 2 r.

⁵⁷⁾ Weyers o. Wiesiołowskis obligation 24/11 1605, Krigshistoriska handlingar VI:8.

⁵⁸⁾ RR 13/7 1606, vol. I. fol. 249 v.

omedelbart förd tillbaka till Marienburg och vidare till Rawa, sitt gamla fängelse.⁵⁹⁾

Huruvida de polska kommissarierna hänvisat till konung Karls apropå om ett fångutbyte med uteslutande av Karl Karlsson, framgår ej av memoarerna; några slutsatser e silentio synas i detta fall ej tillrädliga. Vad åter den i minnesanteckningarna refererade motiveringen angår, hade ett projekt att utväxla Karl Karlsson mot Arvid Stålarms, vilken av en ständerdomstol dömts till döden för förrädiska stämplingar, verkligen framförts. Stålarms tilläts att från sitt fängelse brevledes söka påverka Sigismund i ty hänseende,⁶⁰⁾ men enligt en bland Sigismunds anhängare rådande uppfattning vore planen, som hade konung Karl till upphovsman, förbunden med »stoor liist och bofweri»; det skulle ingalunda vara rådsamt att giva »then horungen Carl Carlson lööss».⁶¹⁾ Konung Karl lät i varje fall, enligt vad han själv uppgav, sända Stålarms på väg till Polen, men så nåddes han av underrättelsen, att hans kommissarier återigen släppt sina fångar utan motsvarande polsk åtgärd. Kommissarierna fingo uppbära de skarpaste förebråelser och anmanades underrätta Weyer och Wiesiolowski, att Stålarms återkallats, och inskräpa att, om icke de svenska fångarna frigåves, han och de andra fängslade skulle »löpe hufvudlöse heem igen»; de polska fångarna, över 60 till antalet, jämte dem som konungen framdeles finge i sitt våld, skulle samtliga hängas; polackerna kunde göra på samma sätt, ty det vore »bättre wara dödh än wara uthi sådana tyranners händer».⁶²⁾

Henrik Horn och Olov Stråle lära ha blivit så förskräckta, att de begärde lejd av konung Sigismund. Då Karl IX fick höra talas härom, befallde han dem i förhållandevis nådiga ordalag att bege sig hem till Sverige (juni 1606).⁶³⁾ Karl IX hade tills vidare uppgivit försöken att få sonen fri ur fångenskapen.

Efter återkomsten till Rawa blev Karl Karlsson ännu hårdare behandlad än förut. Han blev nu »på båda fötterna med järn och fiettrar . . . förvaradh»; därtill var han »allena innstängder uthi en cammar, som alldrigh giordes eldh uthi . . ., ehuru kall vinter ther och var och steengolff uthi ett

⁵⁹⁾ HH XX, s. 385 ff.

⁶⁰⁾ RR 2/6, ?/12 1605, fol. 97 v., 273 r. f., Skrivelser i koncept fr. Arvid Stålarms t. Lindorm Bonde, Samuel Laski, en sekreterare (ej namngiven) o. t. Sigismund, alla av i huvudsak samma innehåll, Krigshistoriska handlingar VI: 7, se ovan not 36. En likalydande skrivelse fr. Stålarms t. Göran Posse o. Casper Tiesenhausen tr. J. Andersson, Om riksdagen i Stockholm 1605 (1875), s. 77. Jfr P. Nordmann, Arvid Eriksson Stålarms, Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland LXXIII, Förhandlingar och uppsatser 19, s. 83.

⁶¹⁾ Hans Bilefeldt t. Knut Persson (?) sommaren 1605, tr. L. Sjödin HT 1939, s. 444.

⁶²⁾ RR 4/1 1606, fol. 1 v. f. Jfr tänkesedel för rådsherrarna i Stockholm 12/8 1605, Rådslag samt andra handlingar angående rikets råd 1602—1611.

⁶³⁾ RR 8/6 1606, vol. 1, fol. 198 r.

trähuus, ther vädredh igönom väggiarna blåsa kunde, så att skäggedh om munnen på honom isades ther inne». Det lilla fönstret var försett med järngaller, och tjugo hejdugar jämte prestaven, »på båda sidor om honom uthi varma stufvor liggandes», höllo vakt natt och dag.⁶⁴⁾ Att han även fick utstå prygel, såsom påstods på svensk sida,⁶⁵⁾ nämner han dock själv ingenting om. Ingen fick besöka honom utom särdeles förnäma personer och stundom jesuiter och munkar. Karl Karlsson hade till följd av sina lidanden blivit starkt religiöst inriktad och blev nu föremål för omvändelseförsök, som icke lämnade honom oberörd. Han fann dock stöd i en klart protestantisk, måhända hugenottiskt påverkad religiositet av fatalistisk karaktär — därpå tyder en på franska avfattad andlig sång, som han skrev under fångenskapen. Jesuiternas försök att påverka honom kunde han avvisa och skrev till yttermera vissa under titeln »Schola captivitatis» en grundlig vederläggning av åtskilliga papistiska läror. Han ägnade sig också åt att översätta några av konung Davids psalmer.⁶⁶⁾

En ljuspunkt i hans svåra belägenhet var f. ö. att han hade tillgång till icke blott katolsk litteratur utan även Bibeln och lutherska, historiska och teologiska skrifter.⁶⁷⁾ Vad beträffar den skärpta bevakningen, ansåg han själv att den hade föranletts av det orostillstånd som uppstått i Polen till följd av en av vissa magnater anstiftad »rokosz».⁶⁸⁾ Efter några år (1609) blev det åter lugnt på den inre fronten,⁶⁹⁾ men detta medförde icke veterligen någon lindring i Karl Karlssons villkor.

Karl IX hade efter en rad misslyckade försök att få sonen utväxlad slutligen resignerat (1606). Det dröjde drygt ett år innan situationen syntes påkalla ett nytt försök. Under en skärmytsling hade Andreas Zborowski, tillhörande en av Polens förnämsta släkter, fallit i svenskarnas händer. Konungen fann genast, att den polske ädlingen borde utnyttjas för att få Karl Karlsson fri.⁷⁰⁾ Överbefälhavaren på krigsskådeplatsen i Livland, greve Joakim Fredrik av Mansfeld, beordrades att göra en sondering hos polackerna om utväxling av Karl Karlsson m. fl.; därest polackerna ställde sig avvisande,

⁶⁴⁾ HH XX, s. 387 f.

⁶⁵⁾ Anders Larsson t. Bartolomeus Wacinski 26/1 1608 (kopia), Krigshistoriska handlingar VI: 8.

⁶⁶⁾ K. K:son Gyllenhielm, Schola captivitatis, Sthlm 1644: »Authoris förspråk» s. 13 ff.; »Fängelsescholens första deel, innehållandes the påviske lärdommars förläggning» s. 39; »Fängelsescholens andre deel handlar om några konung Davidz utur Ambrosio Lobwasser verterade . . . psalmers uttolckning, s. 155, jfr titelbladet; »Appendix, begriper uthi sigh Nosce te ipsum . . .», s. 8 f.; HH XX, s. 388. E. Liedgren, Svensk psalm och andlig visa (1926), s. 270 ff.

⁶⁷⁾ HH XX, s. 388.

⁶⁸⁾ HH XX, s. 387. Jfr E. Hanisch, Die Geschichte Polens (1923), s. 189 f.

⁶⁹⁾ Hanisch, a. a., s. 190.

⁷⁰⁾ RR 12/8 1607, fol. 128 v., 19/7, 23/7 1607 (suppl.), fol. 71 r., 73 v.; Anders Larsson m. fl. t. Karl IX 10/8 1607, Skrivelser till Konungen, Karl IX:s tid; HH XX, s. 388.

skulle Zborowski plikta därför med livet.⁷¹⁾ Vidare förständigades ståthållaren i Reval, Anders Larsson till Botila, att hålla fången under sträng bevakning och snarast sända honom över till Sverige,⁷²⁾ såsom ock skedde.⁷³⁾ Emellertid svävade konungen i ovisshet om sonens öde — en av hans kunska-pare, Rasmus Rasmusson, som i november sändes till Polen, skulle bl. a. söka utforska om Karl Karlsson var i livet och i så fall var han hölls fången.⁷⁴⁾ Kort därefter synes Karl IX dock ha fått vissa informationer, enär han då befallde, att Zborowski skulle tills vidare hållas fjättrad i bojor liksom Karl Karlsson.⁷⁵⁾ Den fångne polacken, som tycks ha befunnit sig i ett beklagans-värt tillstånd, avsände — givetvis under kontroll — flera skrivelser hem till Polen, i vilka han under framhållande av vad han fick lida för Karl Karlssons skull sökte förmå vederbörande att befordra ett fångutbyte; särskilt sökte han påverka fältherren Chodkiewicz och medlemmarna av senaten.⁷⁶⁾

Karl IX och riksrådet å sin sida avläto en skrivelse till polska senaten angående inledande av förhandlingar om fred (stillestånd) och om fånge-byte.⁷⁷⁾ En skriftväxling utspann sig mellan riksrådet och senaten, stundom i respektive ständers namn. Det är ej tal om en det svenska rådets egen för-handlingslinje, då i skrivelserna Karl IX:s uttalanden åberopas i allt väsent-ligt; huruvida senaten var ett lika lydigt redskap för Sigismund i denna fråga låter sig ej avgöra, så mycket mindre som det ej är fullt klart om det här är fråga om senaten in corpore eller blott en viss grupp senatorer.

På polsk sida hävdades, att fångebytet borde ske i Königsberg. Två för-änna polacker, palatinen i Marienburg Georg Kotska och kastellanen i Dan-zig (Gdansk), Stanisław Konarski, utsågos till Sigismunds och riksdagens be-fullmäktigade kommissarier; överläggningarna mellan dem och de svenska förhandlarna skulle äga rum i den pommerska staden Kolberg.⁷⁸⁾ Karl IX ville icke gå med på en utväxling i Königsberg. Om däremot Karl Karlsson och de övriga svenska fångarna sändes till den svensk-danska gränsen vid Brömsebro eller till Stralsund, Rostock eller Wismar, skulle Zborowski och

⁷¹⁾ RR 12/8 1607, fol. 128 v.

⁷²⁾ RR 12/9 1607 (suppl.), fol. 112 r.

⁷³⁾ RR 26/11 1607, fol 217 r.

⁷⁴⁾ RR 11/11 1607 (suppl), fol. 152 r.

⁷⁵⁾ RR 26/11 1607, fol. 217 r. f.

⁷⁶⁾ RR 26/11, 23/12 1607, fol. 217 r., 243 r.; Anders Larsson m. fl. t. Karl IX 10/8 1607, Skrivelser till Konungen, Karl IX:s tid; Zborowski t. ? 31/12 1607 (kopia), Krigshisto-riska handlingar VI: 8.

⁷⁷⁾ Polska senatorer t. sv. riksrådet 21/5 1608, (kopia), Förhandlingar 1602—1621, Polonica.

⁷⁸⁾ RR 18/7 (delvis vattenskadat, kompletterat efter dubletten), 13/10, 14/10 1608, fol. 301 v., 301 v. f. (även Latinskt registratur fol. 56 v. ff.). 454 v., 457 r.; Latinskt regi-stratur 17/10 1608, fol. 65 r. f.; polska senatorer t. svenska riksrådet 21/5 1608, (ko-pia). Förhandlingar 1602—1621, Polonica; polska senatorer t. riksrådet 69 1608, (kopia), Svenska stilleståndskommissariernas brevväxling 1608, Polonica.

hans medfångar föras till danska gränsen och där givas lösa, försedda med pass för resan genom Danmark. Om de svenska fångarna blevo förda till Wismar i Mecklenburg, skulle de där överantvaras åt hertig Hans Albrekt, som jämte ärkebiskopen av Bremen, hertig Johan Fredrik av Holstein-Gottorp, gått i god för att intet bedrägeri från svensk sida föreläge: därest Zborowski ej bleve fri, skulle Karl Karlsson åter utlämnas till polackerna.⁷⁹⁾

Till Kolberg avfärdades i oktober 1608 Ewert von Dellwig, sekreteraren Tobias Loncius och William Netherwood för att där träda i kontakt med Kostka och Konarski och förhandla om tid och plats för fångebytet. Såvida Zborowskis lösgivande dröjde, skulle de ställa sig till de polska kommissariernas förfogande som deras fångar.⁸⁰⁾

I Kolberg lyckades de svenska kommissarierna icke komma i förbindelse med de polska; dessa uppehöll sig i Marienburg och hade ej ens skickat något ombud till förhandlingsorten. På ett eller annat sätt erforo dock de svenska förhandlarna, att man på polsk sida ej ville samtycka till en fångutväxling i Mecklenburg utan höll fast vid sitt ursprungliga krav. De förordade här en eftergift från svensk sida,⁸¹⁾ men Karl IX ställde sig avvisande under åberopande av de garantier han gett.⁸²⁾ Från de polska förhandlarna avhördes ingenting, och till sist fingo de svenska kommissarierna resa hem med oförrettat ärende.⁸³⁾ Karl Karlsson, som tillåtits avsända en skrivelse från Rawa med begäran om att bli utväxlad, blev informerad om förhandlingarnas negativa utgång men också — för vidare befordran till högre ort — om att konung Karl stod fast vid sitt en gång givna anbud.⁸⁴⁾

I sitt brev hade Karl Karlsson meddelat, att Chodkiewicz fått fullmakt att hålla fångebyte.⁸⁵⁾ Till denne sände då konungen tvenne av sina polska fångar för att utröna huruvida den polske fältherren verkligen vore sinnad att få en utväxling till stånd. För sin del vore konungen benägen härför.⁸⁷⁾ Karl Karlsson hade vidare hemställt, att icke blott de fångna polackerna utan även Arvid Stålbarm måtte sändas över till Livland för att bli utväxlade.⁸⁸⁾ Stålbarm

⁷⁹⁾ RR 18/7, 18/7 1608 (se ovan not 78), 13/10, 14/10 1608, fol. 454 v., 458 r. Jfr Johan Fredrik t. polska senaten 20/1 1609, Krigshistoriska handlingar VI: 8.

⁸⁰⁾ RR 14/10, 14/10, 23/10 1608, fol. 457 r. f., 457 v. ff., 466 r. f.; Latinsk registratur 17/10, 17/10, fol. 65 r. f., 70 v.

⁸¹⁾ Tobias Loncius t. rådet 15/3 1609, Krigshistoriska handlingar VI: 8.

⁸²⁾ Tyskt registratur 28/3 1609, fol. 83 r. f.

⁸³⁾ RR 12/12 1608, fol. 546 r., 11/7, 10/8 1609, fol. 297 r., 315 r. f. (även Latinskt registratur fol. 90 v. ff.).

⁸⁴⁾ RR 5/9 1609, fol. 334 v. ff. (även Latinskt registratur fol. 93 v. ff.).

⁸⁵⁾ Se ovan not 84.

ar, — de kvarvarande fingo givetvis gå i borgen för dem,⁸⁶⁾ — vilka skulle

⁸⁶⁾ Latinskt registratur 6/11 1609, fol. 97 v. f.

⁸⁷⁾ RR 3/11 1609, fol. 394 r.; Karl IX t. Anders Larsson 1/11 1609, Livonica II: 414.

⁸⁸⁾ Se ovan not 84.

fick nu avlåta skrivelser såväl till Sigismund som till den i Polen landsflyktige »Långe» Göran Posse, vilken skulle söka påverka konungen. Han förklarade här att Karl IX samtyckt till att han frigåves jämte de fångna polackerna, därest Karl Karlsson och de övriga i enlighet med konung Karls tidigare förslag bleve förda till Mecklenburg. Om så ej skedde, skulle icke blott han själv utan även de polska fångarna få plikta härför med livet.⁸⁹⁾

Vid denna tid (1609) hade Karl IX fått i sitt våld en ung litauisk furste, Jan Karol Korecki — det hade skett genom en kupp när denne på sin edukationsresa befann sig i Tyskland.⁹⁰⁾ Koreckis inflytelserika anhöriga sökte, enligt uppgift med framgång, göra konung Sigismund mera benägen för en fångutväxling. Emellertid hade ryktesvis förljudits, att Karl Karlsson bragts om livet i fångelset. För att få visshet om sin sons öde avfärdade konung Karl William Netherwood och ett par andra betrodda män till Livland för att på något sätt söka få kontakt med den fångne.⁹¹⁾ Netherwood kunde slutligen hemföra ett brev från Karl Karlsson,⁹²⁾ daterat Rawa i december 1610. Här uttryckte denne sin livliga förvåning över att rykten om hans död uppstått, förklarar att ingenting fattades honom — järnbojorna omnämnde han ej — och uppehöll sig vidlyftigt vid den hårda behandlingen som vederfores de fångna polackerna i Sverige. Han hemställde ödmjukt om att deras lott måtte mildras och att sådana åtgärder skulle vidtagas som kunde påskynda fångutväxlingen.⁹³⁾

På den livländska krigsskådeplatsen ingicks i början av följande år ett preliminärt avtal om vapenstillestånd mellan Chodkiewicz och Anders Larsson. Detta gav upptakten till inledandet av officiella förhandlingar om stillestånd eller »evig» fred. Härtill anknötos nu fångebytesförhandlingarna. Karl IX förklarade sig villig att sända Zborowski, Korecki, Arvid Stålar m. fl. till Åbo, varifrån de skulle föras vidare till Reval så snart underrättelse ingått, att Karl Karlsson anlant till Dorpat eller Riga (ev. Pernau). På polsk sida, där utväxlingsfrågan förevarit i lantbådens hus,⁹⁴⁾ ville man också hålla sig i efterhand: först när de polska fångarna ankommit till Reval, skulle Karl

⁸⁹⁾ RR 12/12, 13/12 1609, fol. 413 v. f., 432 v. f.

⁹⁰⁾ Tyskt registratur 14/10 1609, fol. 233 r., Bartholomeus Wacinski t. Anders Larsson 24/4 (n. st.) 1610, Krigshistoriska handlingar VI: 7; polska senatorer t. svenska riksrådet 4/6 (n. st.) 1613, tr. J. Widekindi, Then fordom stormächtigste... Gustaff Adolphs den andres och stores historia... (1691), s. 164 ff.; HH XX, s. 388. G. För-lägger Koreckis tillfångatagande till år 1613 (»då han nu i tolfv ååhr hade uthi sitt fångelse alla handa vedermöda uthståndidh»), en felaktighet som synes vara en ren lapsus, då han strax därpå omnämner Karl IX:s död såsom liggande senare i tidsföljden.

⁹¹⁾ RR 9/5, 2/8 1610, fol. 175 r., 258 r.; Korecki t. fadern 14/7, t. modern 14/7, t. Chodkiewicz 19/7 1610, Zborowski t. dens. 31/7 1610, Krigshistoriska handlingar VI: 8.

⁹²⁾ Anders Larsson t. Karl IX 26/2 1611, Livonica II: 5.

⁹³⁾ G:s skrivelse 24/12 1610 (kopia), Krigshistoriska handlingar VI: 8.

⁹⁴⁾ Almquist, a. a., sp. 295.

Karlsson föras till Livland. Sådant var förhandlingsläget, då Karl IX den 30 oktober gick ur tiden.⁹⁵⁾

Tronskiftet i Sverige blev givetvis av största vikt för de svensk-polska relationerna och skulle också visa sig få betydelse för Karl Karlsson. Sigismund skall nu ha lovat att frige honom⁹⁶⁾ och medgav i varje fall en väsentlig lindring i hans villkor: han blev äntligen — på drottning Konstantias förbön — befriad från sina järnbojor. Drottningen skänkte honom dessutom svart kläde till sorgdräkt, en penningsumma och »linne eller lärefelt till nödhjörten, ther medh han vardt nogorlunda tröstadh uthi sin jämmer och sorgh.»⁹⁷⁾

Om Karl Karlssons öde svävade man på svensk sida alltjämt i ovisshet.⁹⁸⁾ Snart nog skulle dock denne själv höra av sig. I januari 1612, kort efter det att budskapet om faderns frånfalle nått honom, riktade han nämligen till riksrådet en skrivelse,⁹⁹⁾ i vilken han bl. a. framhöll följande.¹⁰⁰⁾ Den sorgliga be-lägenhet i vilken den hädangångnes gemål och bägge söner befunno sig ingav honom djup oro. Det var ingalunda av begär att komma till riket som den framlidne fursten bekämpat sin brorson Sigismund, den legitime konungen av Guds nåde;¹⁰¹⁾ orsaken låg i att avundsamma och illasinnade människor fördrärvat friden och vänskapen inom den kungliga familjen för att den genom inbördes oenighet skulle förlora sin auktoritet och gå mot sin undergång. Gud hade straffat oss för våra synder — själv kände han djupt sin skuld. Vi skulle icke upphöra att bedja Gud, att han i sin barmhärtighet måtte återställa friden och endräkten inom kungahuset och det älskade fäderneslandet. Den avlidnes gemål och söner, de bägge arvfurstarna, borde som lemmar av samma kropp åter förena sig med sitt sanna överhuvud konung Sigismund. Om oenigheten fortföre, löpte fäderneslandet fara att ödeläggas, medan en

⁹⁵⁾ RR 31/5, 13,9, 14/9, 26/9 26/9, 1/10. 16.11, fol. 273 r., 401 v., 402 v. ff.; 418 r., 418 v., 423 v., 5/11 1611 (suppl.), fol. 10 r. f.; Karl IX t. Anders Larsson 27/3, 29/4, 1/9 1611, Livonica II: 414; Anders Larsson t. Karl IX 26/2 1611, Livonica II: 5; Anders Larsson t. Chodkiewicz /8 16/11, svenska stilleståndskommissariernas koncept 1611—1614, Polonica; Chodkiewicz t. Anders Larsson 17/2 (nr st.), »reddita» 4/8 1611; Anders Larsson, t. Chodkiewicz 25/2, 5/8, 6/8 1611, svenska stilleståndskommissariernas brevväxling 1611—1614 (kopior), Polonica. Jfr Generalstaben, Sveriges krig 1611—1632 II (1936), s. 4 f.

⁹⁶⁾ Johan Farensbach t. de svenska kommissarierna 12/12 (n st.) 1611 tr. J. Hallenberg till Gustaf II Adolfs historia I (1784), s. 10.

⁹⁷⁾ HH XX, s. 388. Jfr Brozowski t. Zborowski 13/5 (n. st.) 1613, Krigshistoriska handlingar IX:1.

⁹⁸⁾ De svenska kommissarierna t. Johan Farensbach 9/12 1611, Knut Nilsson t. Andreas Snarski 22/12 1611, Naalle O'Nealle t. Knut Nilsson 4/1 1612, tr. Hallenberg, a. a. I, s. 13, 15, 16. Jfr Anders Larsson m. fl. t. Karl IX 13/11 1611, svenska stilleståndskommissariernas koncept, Polonica.

⁹⁹⁾ 12/1 1612, Skrivelser till rådet och kammarrådet, Gustav II Adolfs tid, vol. 12.

¹⁰⁰⁾ Vissa partier av den följande framställningen ingå i förf:s a. a., s. 11 ff.

¹⁰¹⁾ »Serenissimum Nepotem suum, Potentiss. Dominum D. Sigismundum tertium, Dei gratia Regem nostrum legitimum, & Dominum Clementissimum».

förening med det mäktiga Polen skulle medföra stora fördelar. Han ville hellre kvarbliva i fångenskapen än se striden fortfara. Han skulle, om han bleve fri, aldrig mera kunna föra vapen mot den konung, vars fånge han nu var. Å andra sidan var hans trohetsplikt gentemot sin avlidne herres gemål och söner, enkannerligen arvfursten Gustav Adolf, oförminskad. Hans innerliga önskan var att åter få tjäna dem. — Efter en enträgen bön till rådsherrarna att på allt sätt befordra hans utväxling slutar han sin skrivelse med några härmed sammanhängande anvisningar av praktisk natur.¹⁰²⁾

Det är givet, att denna skrivelse skulle väcka åtskillig undran på svenskt håll.¹⁰³⁾ Emellertid, om man sammanställer den med vissa uttalanden i författarens — visserligen långt senare nedskrivna — minnesanteckningar, ter sig dessa innehåll mindre ägnat att förvåna. Tesen att hertig Karl ingalunda eftersträvat kronan återfinnes där; Karl Karlsson hade med egna öron hört honom önska Guds straff över dem, som vållat oenigheten mellan honom och hans brorson.¹⁰⁴⁾ Vad Sigismund beträffar, påtalas hans löftesbrott, men i flera sammanhang antydes, att den verkliga skulden låg hos vissa illasinnade rådgivare.¹⁰⁵⁾ Karl Karlssons låga uppskattning av Sveriges möjligheter att hävda sig har säkerligen sin förklaring i att de underrättelser han erhöll voro tillrättalagda till polsk favör;¹⁰⁶⁾ om Gustav Adolfs egenskaper kan ju den fångne Vasa-ättlingen ej ha vetat stort mer än att han var mycket ung. Och därtill: utifrån den religiöst motiverade legitimistiska statsåskådning, variåt skrivelsen ger uttryck och som allt framgent skulle utgöra en kärnpunkt i hans politiska uppfattning¹⁰⁷⁾, var givetvis ingen annan än Sigismund Sveriges rätte konung.

Onekligen är skrivelsen av sådant innehåll, att den väl låter infoga sig som ett led i den propagandaoffensiv mot Gustav Adolf, som vid denna tid utgick från Sigismund.¹⁰⁸⁾ Har Karl Karlsson blivit utsatt för direkta påtryckningar, åsyftande den svenska Vasa-grenens kapitulation? Några antydningar härom stå ej att finna i minnesanteckningarna, där han eljest samvetsgrant redogör för sina vedervärdigheter. Ej heller omnämner han sitt försoningsprojekt — minnet härav var av den art, att han ej ville aktualisera det, eller hade kanske rentav sjunkit under medvetandets tröskel. Hade skrivelsen avtvingats honom, borde han däremot ha känt ett behov att klarlägga sammanhanget. En direkt påtryckning torde ha varit överflödig. Själva den situation, i vilken Karl Karlsson befann sig, innebar en utomordentligt hård press: hans

¹⁰²⁾ Jfr G. t. rådet 3/1 1612, ib.

¹⁰³⁾ Johan Derfelt t. Gustav II Adolf 29/2 1612, Skrivelser till Kungl. Maj:t.

¹⁰⁴⁾ HH XX, s. 288, 308, 310, 379, 390.

¹⁰⁵⁾ Ib. s. 258, 280, 287, 371, 382, 388.

¹⁰⁶⁾ Exempel härpå ib. s. 381.

¹⁰⁷⁾ Förf:s a. a., s. II.

¹⁰⁸⁾ Generalstaben, a. a. II, s. 6 ff.

fångenskap hade nu varat i över tio år, och gång på gång hade hans förhoppning att bli utlöst gäckats. Den tillegitime Vasa-sonen hade mer än någon annan fått lida för schismen inom Vasa-huset. Att denna måtte biläggas var för honom ett livsintresse. Så som situationen då tedde sig för honom, såg han ingen annan utväg än de svenska Vasarnas underkastelse under den konung, som höll honom fången.

Karl Karlsson var icke ensam om att åstunda en svensk-polsk försoning — också inom vissa kretsar i Balticum hoppades man på en sådan. En företrädare för dylika stämningar var den estniske adelsmannen Adam Schrapfer, som under sin vistelse i Sverige 1612 verkade för ett fullföljande av de kort före Karl IX:s död inledda stilleståndsförhandlingarna.¹⁰⁹⁾ I oktober detta år utfärdade Gustav Adolf en instruktion härom.¹¹⁰⁾ De till kommissarier utsedda Gabriel Bengtsson Oxenstierna, Anders Larssons efterträdare som ståthållare på Reval, och Adam Schrapfer togo i enlighet härmed initiativet till nya förhandlingar. På polsk sida svarades i positiv riktning under hänvisning till konung Sigismund och riksdagen.¹¹¹⁾

Karl Karlssons vädjan till riksrådet att befordra hans utväxling blev hör-sammad, då det i april 1613 i ett svar på en skrivelse från de polska senatorerna framhöll lämpligheten av ett fångebyte och föreslog att till viss dag polackernas fångar skulle föras till Riga och svenskarnas till Reval.¹¹²⁾ På den polska riksdagen voro de ledande för en uppgörelse. Två ombud, Johan von Ungern och Henrik von Gilsen, avfärdades till de svenska kommissarierna i Reval; så snart de fångna Sigismund-anhängarna befordrats dit, skulle Karl Karlsson lösgivas.¹¹³⁾ Också de polska senatorerna framlade ett förslag av samma innebörd som det svenska riksrådets.¹¹⁴⁾ Efter någon tid (i augusti) gav så Gustav Adolf befallning om de polska fångarnas transport till Finland; Adam Schapfer skulle, då han blivit förvissad om att Karl Karlsson jämte övriga svenska fångar förts till Riga, träda i kontakt med de polska kommissarierna och förhandla med dem om hur fångutbytet skulle tillgå. Sedan överenskommelse härom träffats, skulle han föra fångarna över till Livland och där medverka vid utväxlingen.¹¹⁵⁾ Genom nya instruktioner sökte konungen driva på fångutväxlingen, som dock borde ske i sådana for-

¹⁰⁹⁾ Generalstaben, a. a. II, s. 8 f.

¹¹⁰⁾ Instruktion 18/10 1612, Gustav II Adolfs brev i avskrift; Generalstaben, a. a. II, s. 9.

¹¹¹⁾ Generalstaben, a. a. II, s. 9.

¹¹²⁾ Det svenska riksrådet till det polska 8/4 1613, tr. Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling I: 2, s. 135 ff.

¹¹³⁾ Instruktion 2/5 1613 (n. st.), svenska stilleståndskommissariernas brevväxling 1613 (kopior), Polonica.

¹¹⁴⁾ Polska senatorer t. svenska riksrådet 4/6 (n. st.) 1613, tr. Videkindi, a. a., s. 164 ff.

¹¹⁵⁾ RR 10/8 1613 (tillägg), s. 244 f. Jfr ib. 25/8 1613 (tillägg), s. 320.

mer att man på svensk sida vore garderad mot svekfulla manövrer av polackerna. Att Karl Karlsson bleve fri framhöll han som särskilt angeläget.¹¹⁶⁾ Vid ungefär samma tid utsåg den polska senaten kommissarier för en allmän utväxling av fångarna; även Karl Karlsson skulle frigges.¹¹⁷⁾ Bland de polska delegerade märktes betecknande nog ett par balter i framskjuten ställning, kastellanen i Dorpat Betram Holtschur och starostan i Marienburg Gotthard Johan von Tiesenhausen.¹¹⁸⁾ Karl Karlsson blev nu fördd från Rawa¹¹⁹⁾ till Warszawa, där enligt Sigismunds önskan mycken uppmärksamhet visades honom inom de högre kretsarna. Under ett gästabad kom samtalet in på politik, varvid »han sig väl vachttade att fälla ordh, som them kunde misshaga eller vara konungen emot uthan mera lempade sitt taal till thett, som kunde tiena till förening medh Sverige och Polandh . . . » Påföljande morgon blev han kallad till Prensessan Anna, Sigismunds syster — hon hade tidigare under hans fångenskap visat honom vänlighet.¹²⁰⁾ Karl Karlsson tackade för att hans lösgivande nu ställts i utsikt, »bidiandes, att han icke måtte allena undgälla thett, som hela konungerijkett Sverie hade giordt, ty vadh han för sin person kunde råda och styrkia till fridh och enigheet, thet ville han gärna vara till förplichtadh, . . . önskandes olycka öffver them, som till thenna oenighet vore vollande». Fröken Anna menade, att hans utväxling berodde på hur pass uppriktigt man på svensk sida handlade, och beträffande hans lojalitetsför-säkring ställde hon sig skeptisk: hon befarade, att när han komme »uthi annat väder, så finge han och . . . annat sinne». Slutligen meddelade hon honom emellertid, att konung Sigismund beviljat hans utväxling, och önskade honom lycka.¹²¹⁾ Någon dag senare skänkte hon Karl Karlsson en evangelisk bönbok och, i likhet med drottning Konstatia, en penningssumma.¹²²⁾ — Utväxlingsfrågan var indragen i underhandlingarna om stillestånd mellan Sverige och Polen.¹²³⁾ Enligt sin egen version måste Karl Karlsson före lösgivandet lova att »icke förorsaka stilleståndets ruptur och brott»;¹²⁴⁾ på polsk sida uppgavs t. o. m., att han inför Tiesenhausen självmant skulle ha svurit Sigismund trohet och lovat att uppenbara sådant, som kunde vara denne till

¹¹⁶⁾ RR 10/9, 20/9 1613, s. 439, 528 f. Instruktion för Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Adam Schrapfer 9/9 1613, Brev till svenska stilleståndskommissarierna 1613, Polonica.

¹¹⁷⁾ Instruktion 8/9 1613 (n. st., kopia), Förhandlingar 1613, Polonica.

¹¹⁸⁾ De polska kommissarierna t. de svenska 21/11 1613 (n. st.). De svenska stilleståndskommissarierna brevväxling 1613, (kopior), Polonica. Jfr HH XX, . 392.

¹¹⁹⁾ Ännu i maj 1613 var G. kvar i awa. Brozowski t. Zborowski 13/5 1613 (nr st.), Krigshistoriska handlingar IX: 1.

¹²⁰⁾ HH XX, s. 381.

¹²¹⁾ G. råkade under samtalet upptäckta konung Sigismund, gömd bakom ett förhänge!

¹²²⁾ HH XX, s. 389 ff.

¹²³⁾ Generalstaben, a. a. II, s. 5 ff.

¹²⁴⁾ HH XX, s. 393.

gagn.¹²⁵) Från Warszawa fördes Karl Karlsson till Riga och därifrån till Pernau. Vid flera tillfällen befarade han, att frigivandet även denna gång skulle gå om intet. Dessa farhågor saknade icke grund, då under förhandlingarna om utväxlingsproceduren åtskilliga komplikationer uppstodo, och när de fingo näring av såväl tidsutdräkten som av hans misstankar, att man inom vissa kretsar i Sverige ansåg hans återkomst mindre önskvärd. Till slut lyckades emellertid de svenska kommissarierna träffa en överenskommelse med de polska, och den 22 december 1613 kunde fångutväxlingen äga rum. Mot att på svensk sida Korecki och Zborowski lösgävos, blev nu Karl Karlsson fri efter att ha hållits fången i jämnt tolv år. »Menn hvem kunde då mera vara gladh änn som han och tacka Gudh för en så nådigh och herrligh förlossning, i thett att fienden och konungen hans persohn så högdth hade achttadh och nödigt villiadh släppa, dock nu moste emot så förnemme herrar löös; giffva?»¹²⁶)

¹²⁵) »Grebris juramentis submissam suam erga Ser. regem fidem et observantiam ultro coram Generoso Dno. Cap. Marienb. contestatus est, multaque proposuit alia occasione sevelanda, q. S. R. M:ti successu temporis non ingrata esse possunt». Polska kommissariernas relation 25/2 1614 (n. st.), Underhandlingar med Polen och Kurland 1612—1626, Polonica. Jfr A. Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering I (1857), s. 294, not 1; V: I (1871), s. 131, o. Generalstaben, a. a. II, s. 13 f.

¹²⁶) De svenska kommissarierna t. Gustaf II Adolf 24/11 1613, Livonica II: 6; G. t. de svenska kommissarierna 12/12; G. o. Bengt Larsson t. desamma 6/12 1613, Polonica; De polska kommissarierna t. de svenska 28/12 1613 (n. st.), de svenska stilleståndskommissariernas brevväxling (kopior), ib.; de svenska kommissarierna t. de polska 20/10 1613 ib. o. de svenska stilletåndskommissariernas koncept; de svenska kommissarierna t. G. o. Bengt Larsson 9/12 1613, ib.; de svenska kommissarierna t. de polska, 19/12 1613, ib.; de polska kommissarierna t. de svenska 21/11 1613 (n. st.) ib.; de svenska kommissarierna t. de polska 24/11 1613, ib.; memorial f. Georg von Bengden 15/12 1613 (n. st.) ib.; de polska kommissarierna t. de svenska 28/12 1613 (n. st.), ib.; de svenska kommissarierna t. Axel Oxenstierna 29/1 1614, Oxenstiernska samlingen; J. Bodecker, Chronik (Riga 1890), s. 53 f.; HH XX, s. 392 f. Jfr. Generalstaben, a. a. II, s. 13.

MICKIEWICZ OCH PUSJKIN

Det är inte bara en tillfällighet, att Adam Mickiewicz och Alexander Pusjkin, Polens och Rysslands nationalskaldar, uppträdde ungefär samtidigt under 1800-talets början. Deras tidigaste ungdomsår inföll under en tid, då hela Europas andliga liv och alldeles särskilt slavernas undergick en häftig förändring. Det var napoleonkrigens och den nyväckta nationalismens tid, och det var tidens tankar och känslor, som blev avgörande för de båda diktarnas livsinställning. Deras liv tog form i en slags ödesgemenskap, där var och en kämpade en hopplös kamp för sitt folks frigörelse: Pusjkin för liberalism, utveckling, konstitution, Mickiewicz för sitt lands politiska självständighet. Den ryske diktaren stred för sina mål med en viss lekfull charm, nästan med en bortskämd skolpojkes trots; den polske åter med djupt patetiskt allvat. Sammanstötningen med de styrande gav för en tid liknande inriktning åt deras liv. Pusjkin skrev blodiga satirer mot tsar och regim, och Mickiewicz tillhörde ett hemligt sällskap. Båda förvisades: Mickiewicz till Ryssland och Pusjkin till den ryska södern, där en underbar natur i hög grad verkade befruktande på hans författarskap. Dit kom också för en tid Mickiewicz. Innan deras öden på detta sätt började löpa parallellt, hade deras barndoms- och första ungdomsår förflutit under rätt olika betingelser. Pusjkin hade växt upp på sina föräldrars gods under guvernanters och informatorers ledning, och sedermera hade han placerats i den förnäma internatskolan i Tsarskoje Selo. Redan från början blev Mickiewiczz liv allvarligare än Pusjkins. Fadern, som var advokat i Nowogródek — en liten stad i Litauen — dog tidigt, och Mickiewicz kände sig förpliktad att med sitt arbete bidra till hemmet och till syskonens uppfostran. Å andra sidan fanns det i denna polska advokatfamilj liksom i Pusjkins föräldrahem ett utomordentligt bibliotek, där den unge Mickiewicz kom i kontakt med de franska klassikerna och så småningom även med Goethe och Byron. Trots sin socialt blygsammare ställning hade Mickiewicz en stor fördel framför Pusjkin; han fick nämligen en synnerligen grundlig och mångsidig utbildning, tack vare den undervisning han åtnjöt vid universitet i Wilno. Hans bildning stod på höjden

av vad tiden kunde ge, och han kunde alltid känna sig säker, såväl i fråga om de klassiska språken och deras litteratur som naturvetenskaperna, filosofin och den samtida litteraturen. Pusjkins starka sida var litteraturen, som han var väl förtrogen med, men i andra ämnen gick hans kunskaper inte på djupet. I detta avseende var han ett gott exempel på den mondäne unge adelsmannen i den tidens Ryssland. Det är sin egen och sina jämlikars uppföstran han så glänsande ironiserar i sin Evgenij Onegin. Dess mål var enligt Pusjkin inte att bibringa eleverna vidsträckta kunskaper och grundlig bildning, utan den sökte i stället uppodla förmågan att utnyttja redan kända fakta. Pusjkin beskriver denne unge gentleman som en person, som förstår att tåga i varje viktig diskussion — men att tåga med en kännares överlägsna min — och som kan konsten att roa damerna med lustiga epigram. Detta passar in på Pusjkin i de första ungdomsåren. Med tiden fördjupade han sina kunskaper genom intensivt självstudium, men även då intresserade honom blott vissa ämnen, och hans bildning blev aldrig så mångsidig som Mickiewicz's.

När den polske skalden under sin förvisningstid kom i personlig kontakt med Pusjkin — de träffades både i Petersburg och Moskva — talar han upprepade gånger om honom i sina brev till vännerna i Polen. Han pekade på vad han lärt av Pusjkin. Den inåtvände polske diktaren lärde av den ryske en smula levnadskonst, han influerades av ryssens lekande humor och han fick, om blott för en tid, upp ögonen för livets yttre estetiska värden. Han visade vid denna tid prov på en viss själslig smidighet och ett intresse för människor, som kom honom att finna sig väl tillrätta i alla slags situationer. Det ligger nära till hands att Pusjkin skulle uppskatta dessa sidor hos honom. Pusjkin var själv i hög grad mänsklig och naturlig; man kunde kanske säga, att han ägde ett slags hjärtats mångsidighet, ty han fängslades i livet som i dikten i hög grad av ofullkomligheterna. För honom var det av mindre betydelse, om människorna var löjliga eller moraliskt bristfälliga; det levande fascinerade honom i alla dess variationer. Pusjkin formulerar bland sina många skämtsamma, ofta symboliska levnadsregler i Evgenij Onegin också den satsen, att man kan vara en intellektuell person och ändå sköta sina naglar. Han hade sinne för form och elegans och han förstod att njuta också av det världsliga. Mickiewicz var egentligen en människa, som ville leva i stark andlig koncentration. Redan under studentåren i Wilno hade en krets ytterst patriotiska polacker slagit vakt kring honom och gjort honom till föremål för sitt intresse. Det var, som om hela Mickiewicz's omgivning på förhand hade haft klart för sig, att de måste samla sig kring honom, stödja honom och utveckla honom, därför att han en gång skulle bli kärnan i den polska befrielsekampen. Dessa patrioter glömde honom inte heller under

hans vistelse i Ryssland. De ville leda honom och råda honom och samtidigt skydda honom från varje inflytande, som skulle kunna skada hans nationella känslor. Det är ingen överdrift att säga, att vännerna fordrade stark intellektuell avhållsamhet och fullkomlig hängivelse åt Polens sak.

Emellertid var Mickiewicz's vistelse i Moskva, som visserligen var en förvisning från hem och fädernesland, en på sitt sätt idyllisk förvisning. Han hade en liten tjänst i ett av ministerierna och ett blygsamt underhåll och han omvärvades genast av en atmosfär av välvilja och entusiasm. Så gott som omedelbart kunde han betrakta en stor del av den ryska intellektuella eliten som sina vänner. Tillsammans med Pusjkin umgicks han i en mängd ryska familjer både i Moskva och Petersburg. Det hände att de tillbringade hela dagar tillsammans. Efter sitt första sammanträffande med Pusjkin i Moskva år 1826 talar Mickiewicz alltid med största sympati om den ryske diktaren i brev till sina vänner i Polen. Man kan nästan säga, att han under denna tid kämpade en kamp för sin intellektuella självständighet med dessa polska vänner. Han var ung, stark och framgångsrik, och han kände sig säker på sina enastående andliga krafter. På en gång ridderligt och rörande försvarade han sig mot vissa förebråelser från sina landsmäns sida. Han skriver till en av sina vänner: »Jag har lärt känna både sympati och vänskap från många människor. Det skulle tillfredsställa mig i allra högsta grad, om jag en dag kunde be'ala min tacksamhetsskuld... Ja, jag förekommer i de ryska salongerna, men jag spelar ingen roll där; det är inte lusten, som fattas, utan förmågan. Om jag kunde dansa bra eller åtminstone medelmåttigt, skulle jag vara glad, om jag kunde spela fiol eller gitarr, vore det ännu bättre, och om jag kunde sjunga — ja, det vore det allra värdefullaste. Visserligen kan jag säga komplimanger, och den saken skall jag lära mig ännu bättre. Om jag skall säga dig sanningen så kan man dansa, skämta och roa sig utan att därför vara en parasit, ja, man kan t. o. m. därmed vara till nytta för sin nästa.»¹

Under sin vistelse i Ryssland skrev Mickiewicz några för sin litterära och ideologiska utveckling betydelsefulla arbeten. Ett av dem snuddar i ämnesvalet vid Pusjkins Bachtjisarajskij Joutan, nämligen Krimsonetterna, vilka liksom Pusjkins verk inspirerats av ruinerna efter khanens palats och och den berömda marmorfontänen. Pusjkin skrev sin dikt tidigare än Mickiewicz, innan han ännu fått sin fulla mognad, men han har ändå lyckats ge färg och liv åt sina gestalter och dramatisk kraft åt handlingen. Men källan i Bachtji Saraj visar samtidigt tydligt beroende av Byrons Giaur, medan Krimsonetterna är fullt självständiga och hör till det bästa Mickiewicz

¹) Jfr V. Lednicky, Pouchkine et Mickiewicz. Revue de litterature comparée 17. Paris 1937.

skrivit. Han ställer det antika Krim i kontrast till det samtida, och hans språk har kraft och intensitet. De djärva, slående bilderna i dessa dikter möttes med stort ogillande av klassikerna, vilka dock, även de, måste böja sig för meterns välljud och tankens skärpa. En av de vackraste sonetterna har fått namnet Vid Potockas grav, och den är skriven till minne av den polska grevinnan Maria Potocka, som enligt legenden tillfångatagits av khan Ghirej. Som polsk patriot blev Mickiewicz genast starkt fängslad av sin landsmaninnas öde, och han gör av sin dikt inte bara en hyllning till hennes person utan också till fäderneslandet långt borta och sitt polska modersmål. Dessa sonetter, som med ett slag gjorde Mickiewicz berömd även i Ryssland, omnämner Pusjkin med stor beundran i sin samtidsroman på vers Evgenij Onegin.

Av stort intresse är det, att Mickiewicz skrev sitt berömda verk Konrad Wallenrod i Ryssland. Det är en diktcykel, som i flera avseenden förråder starkt inflytande från Byron, men den politiska bakgrunden till ämnet, dess förankring i tiden och dess nationella nödvändighet ställer den i särklass. Den är komponerad efter den engelske diktarens mönster; man återfinner de växlande versmått, den hemlighetsfulla stämningen och Konrad Wallenrod själv, diktens hjälte, kämpar, dyster och slutet som Byrons hjältar, för sina stora patriotiska mål. Mickiewicz har gjort honom till en litauer, som blivit tillfångatagen av Tyska orden, medan han ännu var barn. Men en äldre landsman uppfostrar honom till patriot. Konrad Wallenrod låter sig tagas upp av korsriddarorden för att en dag t. o. m. bli dess stormästare. Då har han fått den maktställning han önskat, och han leder orden in i ett krig, som han på förhand vet är fördärvbringande för den. Genom sin list förbereder han korsriddarordens undergång. Denna dikt fullbordades 1827 i Moskva, och den passerade utan vidare den ryska censuren. När dess allegoriska innebörd sedermera blev klar för ryssarna och de förstod, att Mickiewicz identifierade sig med diktens hjälte, försiggick en förändring i förhållandet mellan den polske skalden och många av hans ryska vänner. När det polska upproret mot Ryssland sedan bröt ut år 1830, var Mickiewicz redan utomlands. Han gick igenom en svår själslig kris, sörjde mycket över att inte personligen kunna delta i frihetskampen utan vara hänvisad till att enbart ge sina känslor utlopp i diktens form. Trots de politiska förhållandena blev han emellertid ingalunda fiende till sina vänner i Ryssland. Hans sympatier var fortfarande på deras sida, som fem år tidigare under dekabristupproret blivit reaktionens offer. Men hans inställning till Pusjkin blev mer likgiltig. Med rätt eller orätt ansåg den polske diktaren, att Pusjkin övergivit frihetens sak och låtit köpa sig av de maktägande. Själv hade han kommit långt bort från sin ungdoms yra och levnadsglada stämningar. Den väg han slagit in på,

ledde till botgöring och moralisk fullkomning. Han kunde inte förstå, att även Pusjkin led av den ställning han befann sig i och att det under ytan dolde sig tragiska konflikter. I epilogen till sitt stora verk Dziady, Förfäderna, som skildrar Polens martyrium apostroferar han i sin berömda dikt Do przyjaciół moskali, Till mina vänner i Moskva, direkt sina ryska vänner. Den lyder på svenska i Alfred Jensens översättning:

O minnens I mig än ? . . . Jag ofta drömt
om vännerna i fängelset och graven.
På er jag tänker, eder bild jag gömt;
i mina drömmar hemortsrätt, I haven.
Var ären I? Rylejevs ädla hals,
som jag fått famna, under galgens börda
har dinglat, som av tsaren det befalls.
Ve det folk, som sina snillen mörda!
Den hand Bestuzjev räckt mig fordomdags,
ej mindre van vid penna än vid vapen,
av tsaren länkats fast med en polacks
och måste bryta malm ur gruvogapen.
Har himlens straffdom andra nått? Kanske
med rang och ordnar de sin smäleik öka?
Åt tsarens ynnest självmant de sig ge
och vid hans tröskel ryggen ödmjukt kröka.
Hans lov förkunna de med tunga fal,
och mina landsmäns blod de låta flyta;
de kanske hånle blott åt vännens kval
och med förbannelsen för tsaren skryta.
Ifall min klagosång från fjärran folk
når Eder nord, där köld och isar råda,
må den som tranan vara vårens tolk
och friheten åt Eder förebåda.

Det är knappast ett förhastat antagande, att den polske diktaren i Pusjkin såg den, som nåtts av himlens straffdom. Från denna tid fram till Pusjkins död blev den ryske diktaren för Mickiewicz blott ett otydligt minne från en period, som inte längre var väsentlig för honom. Under sin långa landsflykt identifierade sig Mickiewicz allt mer med Polens sak, och allt, som låg utanför, intresserade honom inte. Polens lidande blev för honom en personlig anläggning, och hans koncentration kring denna för honom heliga fråga gjorde honom i andra hänseenden känslolös och kall. Hans senare verk,

framför allt tredje delen av Dziady och den poetiska katekesen för polska emigranter, måste ses mot bakgrunden av vissa halvt mystiska patriotiska tankegångar, som uppstått kort efter Polens tredje delning. De olyckor, som fosterlandet genomlevde, väckte till liv tanken på Polens särskilda historiska mission. Under århundraden hade det polska folket med sin brinnande katolska tro varit kristendomens försvarare mot tatarerna och turkarna. När landet underkuvades och delades, uppfattades detta som ett rättvist straff för begångna fel och underlåtenhetssynder. I denna svåra tid uppträdde två diktare, den katolske patern Woronicz och furst Czartoryzki, som i sitt författarskap gav uttryck åt övertygelsen, att fäderneslandets förödmjukelser var av övergående natur och att ett nytt och bättre Polen en dag skulle resa sig ur förnedringen. Dessa tankar väckte genklang hos romantikerna, som i sina poetiska visioner föreställde sig Polen som ett Guds utvalda land. De gjorde gällande, att den individuella friheten alltid hållits högt och kommit mera till sin rätt i Polen än i andra europeiska länder, ja, den hade till och med drivits till sin yttersta spets i det beryktade liberum veto. I den form polackerna givit stormaktsidén, innebar den inte ett förtryckande av de underkuvade länderna, utan de folk, som råkat under Polens överhöghet, hade fullständigt likaberättigande med polackerna. För dessa romantiker framstod Polen som en värnare icke blott av den egna friheten utan även av andras. Ett sådant folk måste ha sin särskilda historiska mission. Dess förödmjukelser skulle en gång bära frukt, och Polen skulle bli en frihetens budbärare. Mickiewicz stod under starkt inflytande av dessa tankar och stämningar, och detta ger hans frihetsdiktning ett lidelsefullt patos, vitt skilt från Pusjkins charmfulla satirer över de maktägande ministrarna.

Så lösgjordes Mickiewicz allt mer från vänskapen med Pusjkin, i synnerhet sedan denne publicerat sina antipolska dikter. Först långt senare, när Pusjkin år 1837 gått sin tragiska död till mötes, väcktes de gamla känslorna åter till liv. I en fransk tidning publicerade Mickiewicz en inspirerad nekrolog över sin forne vän, där han skildrar honom sådan han känt honom under åren 1826—1829. Han ger där uttryck åt sin uppriktiga vänskap, och han karakteriserar på ett utmärkt sätt såväl Pusjkin själv som hans verk.

Men under denna nästan tio år långa period hade dock den andliga kontakten inte helt avbrutits. Under de svåra åren i Paris fick Mickiewicz genom vänners försorg en professur i slavisk litteratur vid Collège de France. Hans föreläsningar där var utmärkta. De utgör grundvalen för den senare slaviska litteraturforskningen. Han föreläste även över Pusjkin, och han visade sig ha full förståelse för dennes egenartade geni, och av hans uttalanden framgick, att han till fullo uppskattade betydelsen av hans verk. Detta ser man också av de jämförelser han gjort mellan sitt eget stora epos Pan

Tadeusz och Pusjkins Evgenij Onegin. Pan Tadeusz betecknar ju toppunkten i hans egen produktion. Det är det klassiska polska nationaleposet, och det utmärker sig för sin fängslande miljöskildring och stora livfullhet. Både ifråga om ämne och uppläggning påminner det om Evgenij Onegin, men det har större bredd och är grundligare genomarbetat. Såväl Pan Tadeusz som Evgenij Onegin skildrar det patriarkaliska lantlivet och återspeglar de nationella sedvänjorna.

Även för övrigt har de båda diktarna en viss benägenhet för att komma in på samma ämne, och de har ofta givit varandra impulser. Under den tid deras vänskap ännu varade, gav Mickiewicz Pusjkin uppslaget till dikten *Poltava*, där den ryske diktaren tar upp ett ämne, som tidigare behandlats av Byron och Malczewski. Mickiewicz var även med i den trånga vänkrets, som först fick åhöra uppläsningen av Pusjkins skådespel *Boris Godunov*. Det gjorde ett mäktigt intryck på honom, och han uttalade sin stora beundran både direkt till den ryske skalden och i brev till sina polska vänner.

När sedan vänskapen svalnade, var inte de dikter, som det polska upproret direkt inspirerade, den enda polemiken mellan de båda diktarna. I den förut nämnda *Dziady* ingår även dikten *Pomnik Piotra Wielkiego*, Peter den stores staty, där Mickiewicz i poetisk form ger uttryck åt sin uppfattning av den store ryske tsaren. Den klassiskt och humanistiskt bildade Mickiewicz gör en väl funnen jämförelse mellan Peter den store, i vilken han ser en barbarisk despot, vars självhärskardöme en gång skall störtas i grus och spillror och den vise Markus Aurelius, som representerar humanitet och hänsyn.

Under påverkan av Mickiewicz skrev Pusjkin sin berömda dikt *Bronsryttaren*, där han framställer Peter den store i en helt annan dager. För honom är tsar Peter först och främst den man, som på en ödslig kust grundade S:t Petersburg och som därigenom fann vägen till haven och möjliggjorde sitt lands stormaktsställning. Han är giganten, som lyckats tämja elementen, och den store byggmästaren, som med sin okuvliga energi bekvämligt sitt folks efterblivenhet. Peter framstår som Rysslands nationalhjälte. Därför har dikten även en annan sida. Som effektfull motsats till stadens stolta skönhet, till dess marmorprakt och dess monument ställer Pusjkin upp det mänskliga lidandet, en storstads tragiska och skrämmande sidor. Med denna syn på den ryska huvudstaden införde Pusjkin en ny litterär tradition, som togs upp av andra ryska författare, t. ex. Dostojevskij.

Mickiewicz's beröringspunkter med Pusjkin och den ryska litteraturen är talrika. De litterärt intresserade i våra dagars Ryssland sysslar mycket med honom och diskuterar hans estetiska och ideologiska tankegångar. Under de sista åren har hans namn emellanåt förekommit i de ryska litterära och

dramatiska tidskrifterna, där man särskilt uppmärksammat hans teoretiska reflexioner över dramat och litteraturen och dragit fram paralleller med Pusjkin. Den store ryske diktaren har däremot överhuvudtaget haft svårare att utanför sitt lands gränser vinna den erkänsla, han förtjänat. Hans tjuskraft är i alltför hög grad beroende av hans på en gång egenartade och eleganta form, som visat sig vara nästan omöjlig att återge på andra språk. Så har Pusjkin i Polen framför allt intresserat kännarna och forskarna. Det har där uppstått en stor mängd arbeten om honom, vilka särskilt gärna berör hans förhållande till Mickiewicz. Mycket kända är den polske slavisten Waclaw Lednickis bidrag till forskningen, som under de sista åren kastat nytt ljus över det intressanta ämnet.

I Sverige är dessa problem föga kända, och det är egentligen bara Alfred Jensen, som tagit upp några av dessa frågor i samband med sin redogörelse för den ryska byronismen och dikten på Nikolaus I:s tid.

SÅ LÄNGE VI LEVA

(polsk lyrik 1939–1945)

Konstverk födas ofta inte i lycka utan framspringa ur längtan efter lycka och just i detta ligger i hög grad konstens och särskilt poesins styrka. I tragiska stunder i samhällets eller individens liv flammar ofta poesien upp och eldar till kamp för en bättre framtid. Den når ibland just då höjder, som sällan nås under normala förhållanden.

Längtan efter det som man icke ännu uppnått och längtan efter det som man förlorat är en viktig faktor i den polska litteraturen. Då landet är fritt varnar litteraturen för reaktionära tendenser och minner om högre mänskliga ideal; i ofrihetens tider blir litteraturen en fackla i mörkret, som håller det nationella medvetandet och kampviljan vid liv.

Då ödet tvingat en del polacker att lämna sitt land, delar sig även den polska litteraturen i två strömningar. Den diktning som representeras av de landsflyktiga skapar de mest lysande och djupa verk, sådana som man ej ofta möter i någon annan litteratur. De diktare, som stannar kvar i hemlandet, skapa mindre betydande verk, mera realistiska, mera jordiska bilder av den svåra och hårda verkligheten. Så var det för 100 år sedan, då stora verk av polsk romantisk poesi med rent visionära och på samma gång artistiskt fulländade bilder skapades i förskingringen av Mickiewicz. Słowacki och Krasiński, samtidigt som poesin i hemlandet (Syrokomla, Pol, Lenartowicz) höll sig närmare jorden, det dagliga arbetet och de mera vardagliga idealen (hederligt liv, arbetsamhet o. s. v.).

På sätt och vis liknande förhållanden möta vi även under detta krig. Den stora skillnaden är dock att den dåvarande situationen i Polen var en verklig idyll i jämförelse med den som nu rådde. Dessutom fick det inte nu förekomma någon litteratur i själva Polen. Den som trycktes, var endast underjordisk, och den intar en alldeles säregen ställning. Den är nästan i ordets egentliga mening skriven med blod och tårar, och den kan inte värderas med vanliga litterära mått, de estetiska bristerna upphöra här nästan att kännas som brister med tanke på de förhållanden, under vilka den skapats.

Denna poesi kommer att inta en särskild ställning i den polska litteraturens historia. Jag begränsar mig här till att citera några ord ur inledningen till den underjordiska diktsamling, som gavs ut i Warszawa år 1941 och omtrycktes i London 1942. Med rätta påpekade utgivarna i London att det är värt, att vi noga överväga, vi fria människor, tyngden av varje ord i titeln *en underjordisk diktsamling*.

»Denna diktsamling omfattar vers som inte fingo skrivas, inte tryckas, inte spridas, inte läsas. Man fick inte heller äga dem fastän det, att äga dem, att varaktigt besitta dem i sitt inre som ett minne eller som ett uttryck för sin sorg, är något som ingen makt i världen kan slita ut ur människans själ.

De äro vers av olika människor. Kanske förblir de för alltid namnlösa liksom en gång skaparna av folkvisornas bevingade rytmer, som sedan av förstående och ansvarskännande män ordnades till ett helt. Samlingen i sin helhet visar samstämmigheten mellan alla dem, som tänka på dessa dikters eget språk, och som i detta språk förmått ingjuta sitt hjärtas innehåll.

Dessa dikter äro ofta sträva och kantiga. De sakna helt formellt raffinemang. De ha till och med formella brister, men de äro i stället absolut sanningsenliga. De äro ett sant vittnesbörd om våldets framfart och om de omänskliga förföljelserna.

Men samtidigt äro de en oböjlighetens poesi, den med instinktens hjälp samlade viljans poesi inför nederlag och lidande. Därför kan man om dessa dikter säga, om ock med tvekan inför det slitna uttrycket, att de äro hjälte-dikter.

Mellan de båda stora krigen skrev den katolske prästen Bremond en liten bok om diktning. I denna förkunnade han att dikten är av samma natur som bönen att det i dikten, om den är sann, liksom i den sanna bönen finnes något av den mänskliga själens innersta liv. Man kan inte undgå att erinra sig denna tanke, som lät tala om sig innan man talade så mycket om bomber och kanoner, det är svårt att inte erkänna denna tankes riktighet inför denna samling dikter från Polens katakomber. Denna lilla bok är mera lik en bönbok än en bok med dikter av denna världen.

Inte alltid, kanske alltmera sällan, mäta vi allt sådant med vårt hjärtas mått: det att människor av vårt eget blod dö, det att de som själlösa bylten falla ned i gravar, dem de med egna händer tvingats gräva, det att ensamt och övergivet se in i dödens ögon, det att dag efter dag, natt efter natt svikta under våld och hat. Sedan september 1939 är denna bok kanske den första som visar fram Polens skälvande och blödande men alltjämt mäktigt arbetande hjärta.»

Sådan är det underjordiska Polens poesi. Den kommer att bli ett poetiskt dokument, som skall vittna om, hur polackerna kände och tänkte i dessa

tider, vilka då kommer att synas som en hemsk mardröm. Denna poesins namnlöshet stärker känslan av gemenskap; man upplever dessa dikter inte såsom uttryck för individuella poetiska upplevelser utan såsom uttryck för hela folkets kollektiva liv och kamp. Denna kamps alla, både materiella och andliga, medel måste gömmas under jorden. Men detta liv under jorden har ingenting av drömmens överklighet. Det är tvärtom alltför verkligt och därför finns det så litet av poetiska fraser och metaforer i dessa dikter.

Helt annorlunda ter sig den andra strömningen av den polska poesin av i dag, den som gick i landsflykt. Här ha vi att göra med namngivna författare, och vi kunna värdera deras verk med vanliga litterära mått och i jämförelse med deras tidigare produktion. Det har slumpat sig så, att vi i landsflykten finna de författare, som voro mest kända i Polen före kriget: Słonimski, Tuwim, Baliński, Wittlin, Wierzyński, Pawlikowska o. a. De flesta av dem befunno sig i England eller Amerika, en del, särskilt yngre, i Ryssland, men tyvärr har det på grund av kriget varit omöjligt att få uppgifter om de senares litterära verksamhet.

Dessa författare i landsflykt representera olika ideologiska riktningar, men alla älska de lika uppriktigt sitt land. Utan att gå in på en närmare analys av de enskilda författarna kan man konstatera, att några av dem nått en högre nivå än tidigare. I de flesta dikterna av dessa författare ha vi inte längre att göra med ett realistiskt dokument, ett poetiskt reportage utan med renodlad lyrik, som transponerar händelser och minnen i ett konstverk. Verkligheten är här oftast transformerad genom både intellektets och fantasins kraft i en annan — en poetisk — bild, som lever sitt eget liv.

Denna poesi, som så småningom tillkommit under krigsåren, kan man försöka indela i vissa grupper. De ledande motiven undergingo nämligen med tiden en viss utveckling.

Det första stadiet kännetecknas av elegiska stämningar med tillsats av en viss bitterhet gentemot de makthavande i Polen före kriget. I den andra gruppen se vi, hur dessa känslor så småningom övergå i en brännande längtan, som ofta tränger undan alla andra känslor och tankar. Det tredje stadiet bringar det allt starkare hoppet och tron på segern och återkomsten till »det heliga landet».

Naturligtvis är denna indelning schematisk och kan inte kronologiskt sett utan vidare tillämpas, men i största allmänhet kan man säga att de ovan nämnda motiven dominera inom respektive grupper. Naturligtvis gav man ej upp hoppet ens under den svåraste tiden strax efter nederlaget, men det tar sig allt starkare uttryck parallellt med de polska soldaternas återuppträdande på alla slagfält. Naturligtvis uppträder längtan som motiv inom alla grupper, men den är starkast inom den mellersta, då bitterheten lagt sig,

men Tysklands nederlag ännu var mycket avlägset. Tanken på folkets martyrium därhemma och den politiska verklighetens hårda lagar framkallade ibland exalterade messianistiska toner, som i hög grad påminna om »den stora emigrationens» tid (jfr A. Slonimski: Till Warszawa).

Dikterna i landsflykt hämta sin kraft och sin storhet ur minnenas värld. De bilder, som dessa poeter framkallat, få alla färg av den landsända, som var och en av dem härstamma från. Hur skönt och gästfritt än det land är, i vilket de funnit sin tillflykt, så kommer alltid främlingsskapet till synes i deras diktning, alla deras reflektioner genomlysas av längtan till hemlandet. Dessa motiv formas i lyriska strofer med jämn rytm och regelbunden kadens. Dikterna få härigenom en underton av melankoli. På detta sätt kommer denna diktning att ge en trogen bild av det andliga tillstånd, i vilket flertalet landsflyktiga polacker befunno sig. Dessa poeter blevo liksom ett musikaliskt instrument, som tolkar vad alla polacker i dessa dagar kände. I deras dikter har denna melodi bevarats åt framtiden.

Tron på den slutgiltiga segern är som sagt ett motiv, som aldrig slocknat. Detta motiv är levande och väsentligt även i de mest tragiska ögonblicken. Det är levande och väsentligt även i de smärtsammast upplevda dikterna och kommer att så förbli, så länge det finns människor, som kalla sig polacker. Det bästa uttrycket för denna tro är de enkla och anspråkslösa verser som tillkommo för 150 år sedan, och som hos alla polacker, hos alla utan undantag, och i alla situationer, till och med inför exekutionsplutonen återuppväcker hoppet och övertygelsen om en ljusare framtid.

»Än är Polen ej förlorat.»

Zbigniew Folejewski.

P. S.

För att ge ett, om och mycket svagt, begrepp om den omtalade poesin, försökte författaren översätta några dikter till svenska, ehuru fullt medveten om, vilket vanskligt företag det var.

Jag sökte följa originalets versform, ehuru den ibland var nästan omöjlig att förena med den svenska versifikationens krav. Detta gäller både rytmen och rimen, Assonans t. ex. är inom den polska moderna diktningen ofta betraktad ej som ett ofullkomligt rim utan som en självständig form som skulle förrika diktens vokala värde. Författarna representerade i samlingen tillhöra olika »skolor»; de använde sig antingen av rim eller assonans, eller slutligen blanda obekymrat båda dessa former. Jag försökte återge detta i en viss mån, men ibland var det alldeles omöjligt.

Stockholm i januari 1945.

Z. F.

Vad är det för ett land
där man kan gå ut på landet
och se andra folk leva
och se andra folk leva

I
VARDAGSLIV 1939

Visst var brödet här bittert ibland,
 visst var golvet i fängelset hårt;
 men när andra vill taga vårt land,
 skall vi kämpa för det som är vårt.

Ur Wł. Broniewskis dikt: Bajonett på! skriven
 1939 några månader före kriget.

LEKTION

Lär dig, barn, att läsa, stava:
Framför huset ser du *gravar*.
Flera bli en *kyrkogård*;
lär dig, lär dig språkets vård.

Kors vid kors, rad efter rad,
svarta kors som på parad.
Över staden tunga moln;
lär dig, barn, ditt modersmål,

Framför huset, där vid floden
ligger liket av en moder.
Och vid liket hennes barn
sträcker fram en blodig arm.

Mitt i natten skriker barnet,
klagar högt igenom larmet.
Och på morgonen i sanden
hittas den bortslitna handen.

Lär dig gravarna och jorden
sitt med vålnader vid bordet.
För en värld av blod och tvång
sjung Warszawabarnens sång.

Ur den underjordiska diktsamlingen.

Sign. »Vittne».

WARSAWAS BORGMÄSTARE

Nu skall vi inte längre vrida på knappen
och leta efter London, Toulouse och Paris;
nu skall vi vara tysta och ge oss till tåls.
Titta noga på klockan; hon är sex; var tyst!

Sitt bara tyst och vänta. Han kommer, du vet.
Nu! O Gud, hur han talar . . . Det hörs att han lidit.
Men han känner ej fruktan. Hör du? Det var rätt:
Han frågar våra vänner, när de börjar striden.

Så är det alla kvällar, det är folkets tröst.
Fast radion hörs allt sämre och darrar av skott,
hela Warszawa väntar på borgmästarns röst,
att staden skall försvaras, att han står, där han stått.

Han är Warszawas själ, han sviker ej eden,
han faller på sin post som en soldat i ledet.

Ur den underjordiska diktsamlingen.

Sign. »G. R. Z.»

EN GRAV VID TORGET

Du kan stöta med foten bredvid trottoaren
ett fång av vissna blommor med ett rödvitt band,
och på ett bräde kan du läsa klottrat snett »okänd»
och ärans hårda ord: »Här föll han för sitt land».

För honom, en av dem som stupat utan namn,
för honom må du läsa en uppriktig bön.
Det var likväl ett kors, gjort av en fönsterkarm.
En sådan enkel grav, men sådan storhet i den.

Ur den underjordiska diktsamlingen.

Sign. »Tomasz.»

MASSAVRÄTTNING i SRODA

I en enkel liten stad, en stad som alla andra,
råder ovanlig rörelse: det är de dödsdömdas tur.
På order samlas folk och alla lydigt vandra
till torget, där sandsäckar bildar en kraftig mur.

I Sroda eller Gostyn, ritualen är sig lik överallt;
döden är »gleichgeschaltet»: i kö skall folk stå stilla
och vänta för att fatta att de är dömda alla,
att de skall dö i skräck, skräck som förlamar viljan.

Nu för man fram de dömda; de går längs kyrkans väg.
trasiga, skrynkliga kläder, ansikten grå som lera,
men ögon flammar upp som bajonettens egg,
då de vid säckarna stannar och blickar mot gevären.

Folket står som förlamat, pressat av en tung tystnad,
himlen är låg och smutsig, täckt av oktoberregn;
någon viskade bara: O Kristus, Jesus Kristus . . .
Viskningen flög över torget, och sedan tystnad igen.

Tiden tycktes stå stilla, alla stirrade fram,
då ropade en fånge, strax innan han föll död:
Leve Frankrike, England! Leve Polens kamp!
Och folket anammade orden som nattvardens bröd.

MASSAARVÄTTNINGSPROSA

I enstaka fästingar, som vid vintern
äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af
den äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af

I enstaka fästingar, som vid vintern
äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af
den äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af

I enstaka fästingar, som vid vintern
äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af
den äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af

I enstaka fästingar, som vid vintern
äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af
den äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af

I enstaka fästingar, som vid vintern
äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af
den äro utmärkt lämpliga för att
utveckla sig till en stor del af

VON

De fattiga, de berömda
som äro under vand,
som ströva för det färdet,
som äro färdet i vårt land

De äro, de äro som
som äro, de äro som
de äro, de äro som

II

SORG OCH LÅNGTAN

De äro, de äro som
de äro, de äro som
de äro, de äro som
de äro, de äro som

DOM

De fattiga, de jordlösa,
som vila under sand,
som slogos för den frihet,
som ej fanns i vårt land

de från Warszawas gator,
som föllo för sitt hem,
de som dogo för Polen,
fast Polen ej var för dem,

de skola ej sova lugnt,
när krigets lågor dö bort,
de stiga upp ur graven,
de skola döma oss hårt.

FÖR OSS TILLBAKA

För oss tillbaka dit, där helgonbilder
bedja om regn i torkans svåra tid,
Du, som den gången vägrade oss regn
att hjälpa oss i vår ojämna strid.

För oss tillbaka dit det fromma folket
i sång och gråt så ödmjukt tillber Dig,
för att Din hand oss alltid måtte skydda
från synd och sjukdom, hunger, nöd och krig.

För oss tillbaka! Och om någon frågar
hur vårt förstånd allt detta kan förklara,
så susar endast vinden bland ruiner
och blott den tomma rymden höres svara.

FLYGLARM

Hallå! Hallå! De komma!

Ett, noll, två!¹⁾

Någon springer i trappan.

Någonstans dörrarna slå.

Ur slammer och larm

ett ljud stiger upp och växer,

och jämrande kretsar

sirenernas röst i oktaver.

faller och höjs mot skyn:

Flyglarm! Flyglarm för staden Warszawa!

Så tystnad.

Någonstans högt

surrar det, dånar och darrar

över staden.

Nu rämnade det.

Ett, två, tre —

En bombkrevad.

Det var någonstans längre bort. Ingen fara.

Kanske Praga.

Men nu hörs det närmare, ännu närmare,
här.

Ett skrik som en blodig trasa.

Och så tystnad,

tystnad som tilltar.

Hallå! Hallå!

Faran över.

¹ Detta anrop utgjorde en del av en kod, som för luftvärnet klargjorde anfallets riktning.

Nej. Detta flyglarm kan ingen återkalla.
 Det har intet slut.
 Tjut, sirener!
 Slå, trummor! Gråt, klockor!
 Orkestern skall spela marschen från Wagram och Jena!
 Ryck fram, bataljoner, regementen!
 Grip denna takt!
 Gå till kamp
 vid Marseljäsens toner!

Då människorna gå ut ur kyrkan på morgonen,
 då vinden lyfter mot himlen gula löv som vissnat,
 då sömnen faller över det mörka Paris,
 vem är det som tvingar mig att lyssna,
 vem är det som väcker mig, vem kallar?

Varje natt hör jag flyglarmets ljud över mig,
 himlen dånar däruppe som i vårt ensamma krig.
 Det är kyrkor som fallit,
 sjukhus som bombats i grus,
 gamla välkända gator,
 barndomens käraste hus,
 parker — gemensamma gravar.
 Hela staden svävar genom luften på ärans vingar
 och faller på mitt bröst som en sten.
 Jag slår larm för staden Warszawa!
 Igen!

DEN VAPENLÖSE SOLDATENS SÅNG

Son av en slagen nation, hur skall jag höja min röst,
hur och vad skall jag sjunga? Mitt hem har slagits sönder.
September gick tungt som en stridsvagn mot Polens värnlösa bröst
och maktlös var min arm och mina bröders händer.

Men jag skall komma tillbaka och spränga trældomens band.
Min sång skall lysa som eld för alla mina bröder.
Ur ruinerna skall jag resa ett nytt och vackert land,
ett land, där den röda fanan skall vaja fritt över städer.

Du stolta och vackra Warszawa! Ära åt dina ruiner,
där man ännu hör ljudet av de tappra fallnas steg!
Giv mig din hand Vitryssland, giv mig din hand Ukraina,
giv mig skäran och hammarn på denna nya väg!

Frihetens morgonrodnad, kraft i den knutna näven!
Mörkrets dagar försvinner och världen skall bli utan tvång.
Med värnlös hand har jag skrivit, men jag skall kämpa, jag lever,
son av en slagen nation, son av en odödlig sång.

TILL WARSZAWA

Han blev korsfäst en gång för länge sen
och sorgen täcker hundra huvudstäder.
Nu råder tystnad, fastän dödens sten
lagts på din grav för tredje gången redan.

Endast en gång på korset dog Vår Herre,
men korset skymtar på var kyrkas tak
Du pinas jämt och blöder var gång värre,
korsfärsta stad, som åter dör i dag.

En gång gick lansen genom Kristi kropp,
den gång, då alla sig mot honom vände.
Du gång på gång såg under seklens lopp
Pilatus söka rentvå sina händer.

Dina ruiner täcks med rost och damm,
men vilda rosor skyddar dina sår
och ur ruiner växer sången fram,
en vredens sång, en sång som väcker storm.

DARA JAG HAR ETT GEFVAN

Dara jag har ett gefvan och lätt hafte det fast i min hand
ström då i Sibiriens äng och älskott i djupa vattend.

Strand i krigstingsrader, skottspång, hänger och död
helt på det en ryggsäck, strömt och ett stycke livad.

III

Med lifer och ingetfrånliga en prydas med blom
dara jag har ett gefvan och lätt hafte det fast i min hand

SÅ LÄNGE VI LEVA

Sphar dina i Norvik, i Lovens ängde svär
dell på Nörens gånge och vandra av frödens kälver.

Genom triska, hunder förar det lilla vider,
med jordens under vår för förklar dock alltid vår egen.

Svunt i all skedon, vi har löst vår öfver, kammare!
Mitt has i felen springer ut från triska gränser.

Ditt löst en från trädgård smutt för väntens vana
en gräver jag en jord, den heliga, själsta järn.

Nu vill jag löst, på den, där i min egen löst
och nu jag dö, då det hemma, då på Nauriens löst.

Svunt i minnet kammare! Vi går gånge värdet det löst
med löst, djupkastar, hänger och panna förord.

Jag vill visa för världens folk att Tjerna värding jag löst
en löst på det en par stot, en löst jag löst ett gefvat.

BARA JAG HAR ETT GEVÄR...

Bara jag har ett gevär och kan hålla det fast i min hand —
strunt då i Sibiriens snö och strunt i Libyens sand!

Strunt i krigsfängeläger, skjörbjugg, hunger och död —
bara jag har en ryggsäck, patroner och ett stycke bröd.

Medaljer och lagerkransar, må andra prydas med dem —
bara jag har ett par skor att vandra vägen hem.

Spikar slitna i Narvik, i Tobruk lagade sulor
skall slå hårt i gatan vid vinet av fiendens kulor.

Genom talrika länder förde den långa vägen,
men jorden under vår fot förblev dock alltid vår egen.

Strunt i all rikedom, vi har blott vår sång, kamrater!
Mitt hus i Polen sprängdes av fyra tyska granater.

Där fanns en liten trädgård innanför murens värn,
nu gräver jag ur jorden, den heliga, splittrat järn.

Nu vill jag kyssa jorden, där i mitt eget land
och om jag dör, dö där hemma, dö på Masoviens sand.

Strunt i sorgen kamrat! Vi går genom vatten och land
med båtar, flygeskarar, kanoner och pansarförband.

Jag vill visa för världens folk att Polen värdig jag är —
om bara jag har ett par skor, om bara jag har ett gevär.

EN HÄLSNING TILL WLADYSLAW BRONIEWSKI

Dina ord och ditt öde har vuxit starkt ihop
likt rötterna hos träd som ingen storm böjer;
din gärning och din röst skall gå till eftervärlden,
en värld där fria folk den röda fanan höjer.

För dessa, som med orden »till vapen» tog till flykten,
för oss, som här i England leva i tvist och smärta,
ditt uppror och din kamp och den upphöjda dikten
skall bli som en revelj som väcker svaga hjärtan.

Det blir ditt verk, ett verk av din och dina bröder,
då efter kriget alla till sina hem skall vandra,
när åter i ruiner av våra stolta städer
skall vi och ni från Ryssland¹⁾ på polska hälsa varandra.

¹⁾ Polacker från England och polacker från Ryssland. Broniewski, som f. ö. representerade en mycket radikal ideologisk riktning, satt i fängelse i Ryssland. (Kort innan häktningen skrev han »Den vapenlöse soldatens sång»). Han befriades efter det tysk-ryska krigets utbrott och blev sedermera kapten i den där av Sikorski bildade polska armén.

CHOPINS LAND

Det var en vacker dam, Hon hade allas kärlek;
 om Henne drömde alla, om Hennes sköna gestalt,
 ja, alla, och även de som aldrig skådat Henne,
 ville lida för Henne, offra för Henne allt.

Med hennes älskade namn på sina skälvande läppar
 dog de bland Spaniens klippor som en tapper patrull;
 I långa svarta kappor de reste till hemliga möten,
 på alla pilgrimsvägar gick de för hennes skull.

De längtade till Henne, skingrade världen runt,
 i alla fjärran länder, på varje havets ö;
 de sjöng ibland om Henne i enkla darrande ord
 och om dem som för Henne dog i Sibiriens snö.

Främmande människor säger: vad tjänar lidandet till?
 Hon är ju som en dröm, Hon blir ju aldrig eder!
 Allt detta hör de inte, förälskade till döds
 jagar de efter stjärnan som deras hjärtan leder.

Alla mödor och offer med samma mod de möter,
 de klagar ej för kylan där i mongolisk frost;
 ända till helvetets botten går de med knutna nävar
 i tyska tortyrläger täckta med blodig rost.

Och de fortsätter kampen, de slåss bland Norges fjäll
 och i Egyptens hetta, i öknens sol och sand;
 ensamma trotsar de döden på gröna franska fält
 och stiger upp i luften från Englands höga strand.

Allt offrar de för Henne med sammanbitna tänder;
 Hon är så värlös och skön, med dödssår i sitt hjärta.
 De trotsar alla hinder med kärlek som inom dem flamar,
 fast Hon ej kräver något. Han bär så tyst sin smärta.

Och endast ibland om natten, då de plågas av ångest,
 och Chopin hörs i fjärran, av smärtan fyllda motiv,
 kommer Hon tyst ur mörkret, stannar vid deras sida
 och viskar, att Hon ännu behöver deras liv.

OM ETT SVAGT POLEN

De tala om ett starkt Polen. Redan nu räkna staber,
hur landet skall befästas, stödjas på gevär.
Men jag, förlåt mig bröder, önskar ett svagt Polen,
jag önskar ett svagt Polen, men i en sådan värld,
där svaghet ej är skuld, där det ej finns vakt,
där portar stå utan lås, där hus ej stängas om natten,
där händer ej behöva känna vapens tyngd
och gränser hälsar alla endast med vägvisare.

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th inst. and in reply to inform you that the same has been forwarded to the proper authorities for their consideration. I am, Sir, very respectfully,
 Yours obediently,
 J. M. [Name]

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th inst. and in reply to inform you that the same has been forwarded to the proper authorities for their consideration. I am, Sir, very respectfully,
 Yours obediently,
 J. M. [Name]

POLONICA I SVERIGE 1942—45.

Bland de vetenskapliga verken rörande Polen har det kommit ett nytt arbete, en historisk doktorsavhandling av David Norrman: *Gustav Adolfs politik mot Ryssland och Polen under tyska kriget (1630—1632)* (Uppsala 1943). Arbetet har redan blivit närmare omtalat i Svio-Polonica (nr V. s. 40—41); här måste man endast understryka, att för en polsk läsare utgör boken ännu ett bevis på, hur djupt och grundligt de vid svenska universitet skolade historikerna kunde tränga in i Polens inrikes- och utrikespolitiska problem i avlägsna tider. Inte endast polsk historieskrivning utan även polskt källmaterial visar sig vara väl känt och begagnat av Norrman.¹⁾

En särskilt ställning bland polonica i Syerige intar en liten publikation av Kgl. Livrustkammaren: *Polonica* (Sthlm 1943)²⁾ bearbetad av Karl Erik Steneberg, med inledning av Rudölf Cederström. Längre fram kommer Livrustkammarens polska minnen att bli föremål för en större publikation av K. E. Steneberg, vilken tillhör de yngre svenska vetenskapsmän som äro bäst förtrogna med de polska konsthistoriska problemen.

Polsk läsebok (Uppsala 1944) utgiven av prof. Gunnar Gunarsson och lektor Józef Trypućko är ett urval polska texter lämpliga för studerande i slaviska språk. Läseboken är försedd med ordlista, som är av vikt med tanke på att det hittills ej funnits något polskt-svenskt lexikon.³⁾

Svenska »chopiniana»⁴⁾ har under sista året utökats med en biografisk-analytisk skildring av Gösta Zetterberg Törnbom: *Chopin* (Sthlm 1945). Den analytiska delen (*Verk och stil*) ger en god bild av Chopins musik och visar en grundlig kännedom av polska musikens historiska utveckling.

En annan biografisk skildring gäller en intressant gestalt som har sin plats både i svenska och polska kulturens historia. Det är Henryk Bukowski, vilkens liv och gärning Karl Asplund skildrar i sitt stora monografiska verk:

1) Jfr också W. Tham: Anteckningar rörande källmaterial till Gustav Adolftidens historia i polska bibliotek och arkiv (Svia Polonica III, s. 16—32).

2) Jfr recension i Svio-Polonica (V, s. 49—52). Publikationen väckte f. ö. intresse även i andra länder; en utförlig recension stod t. ex. att läsa i Burlington Magazine (April 1945).

3) Vissa mer eller mindre amatörmässiga försök i den vägen, utgivna delvis med tanke på tillfällig närvaro i Sverige av ett större antal polacker, utgöra dessutom: *Ordlista (svensk-tysk-lettisk-litauisk-polsk-finsk)*, med kort parlör (Sthlm 1945); Raykowski-Trypucko: *Polska utan språkstudier* (Sthlm 1945); förteckning över de viktigaste svenska glosorna med polsk över-sättning i broschyren *Do naszych polskich przyjaciół* utgiven av Inomeuropeisk Mission (Lund 1945).

4) Jfr Svio-Polonica nr IV, s. 62.

Bukowskis. Ett konsthandelshus i Stockholm (Sthlm 1945). Författaren redogör i bokens första del för Bukowskis betydelse för de svenska konstsamlingarna, hans förtjänster för Nordiska Museet, Stockholms högskola och andra institutioner och samtidigt skildrar han hans patriotiska inställning och hans betydelse för de polska samlingarna, särskilt för polska museet i Rapperswil i Schweiz. Han påminner bl. a. om att redan på Bukowskis första firmakort stod det ett meddelande att alla föremål rörande Polens historia »uppköpas med största tacksamhet». Allt detta skänkte han till Rapperswil och andra polska museer och bibliotek.

Bilden av Bukowskis personlighet framstår desto tydligare som författaren skildrar även den historiska bakgrunden till hans öden. Alla fakta rörande Polens historia anför han med stor noggrannhet och just därför kan det kanske anses berättigat om man vid detta tillfälle korrigerar några detaljer: Resningen i Polen 1863 utbröt sålunda ej natten til den 15 januari (sid. 11) utan natten till den 23 januari. Uppgiften att Mieczysław »tvangs att erkänna tyske kejsarens, Otto I:s, överhet och antaga kristendomen (sid. 5) är något missledande, ty Mieczysław hyllade visserligen Otto I, men han införde kristendomen frivilligt från Böhmen och uppnådde genom detta sitt mål att beröva tyskarna pretext till anfall

Samtidigt måste man konstatera att biografiska data beträffande Bukowski i Asplunds bok ofta äro bättre dokumenterade än uppgifter i den polska litteraturen, *Polski Słownik Biograficzny* inberäknat, där t. ex. både vid födelsedatum och dödsdatum månaden är felaktigt uppgiven.

Att kännedomen om Polens politiska och kulturella förhållanden inte begränsar sig till fackmän på historiens och slavistikens område, därom vittnar bl. a. en historisk roman *Spelet kring en drottning* av Py Sörman (Sthlm 1943). Den svenska författarinnan ger här en ganska ingående analys av vissa företeelser i Polens historia. Boken berör f. ö. ett problem som har varit föremål för vetenskapliga granskningar, nämligen den polska renässansens inflytande i Skandinavien (eller, om man så vill, den italienska renässansens inflytande via Polen).¹⁾

Det finns också en annan svensk roman som visar en häpnadsväckande förmåga att leva sig in i de polska förhållanden. Det är Marika Stiernstedts *Indiånsommar 1939* (Sthlm 1944). Bokens styrka ligger nog mest i den suggestiva framställningar av individens andliga upplevelser inför landets katastrof, men på samma gång är den en episk bild av folkets kollektiva kamp. Även om den litterära konstruktionen inte är lika konsekvent genomförd som det brukar vara hos Marika Stiernstedt, så hör boken i varje fall

¹⁾ Jfr August Hahr: *Drottning Katarina Jagellonica och Vasarenässansen* (Svivo-Polonica II, s. 19—30).

till de vackraste som mitt under det hemska kriget tillägnats ett kämpande folk.²⁾

Bland översättningar från polska ha vi endast en bok av rent litterär karaktär, nämligen Zofia Kossak: *Saliga äro de saktmodiga* (Sthlm 1945). Det är en storslagen historisk roman, ett moget verk av en författarinna i världsklass.¹⁾

En samling krigsberättelser: *Det kämpande Polen* (Sthlm 1942) kan inte värderas som en rent litterär produkt, trots att somliga av berättelserna äro skrivna av kända författare. Dessa berättelser hjälper en svensk läsare att förstå innebörden i beteckningen »det kämpande Polen» i motsats till »det lidande Polen», vilket fann sitt uttryck i *Polens martyrium* (Sthlm 1942).

Dessutom ha det under kriget utkommit några böcker skrivna här i Sverige av polacker, delvis i propagandasyfte, mer eller mindre autentiska och vederhäftiga i sina informationer. Det är Stef. Tad. Norwid (en pseudonym): *Landet utan Quisling* (Sthlm 1943) och *Warszawarapsodi* (Sthlm 1945), Letta Rudnicka-Jaroszyńska: *Mitt möte med Röda Armén* (Malmö 1943). Den tydligen mest initierade av alla böcker om det underjordiska Polen är Gabriel Karski: *Den hemliga staten* (översättning från engelska, Sthlm 1945).²⁾

Till den publicistiska litteraturen med delvis polemisk karaktär tillhöra sådan böcker som Paul Olberg: *Polens öde* (Sthlm 1944), John Waltersson: *Öster om Bug* (Sthlm 1944), Eyvind Johnson och Gunnar Almstedt: *Warszawa* (Sthlm 1944). I Utrikespolitiska Institutets broschyrserie, som har till syfte att objektivt informera om aktuella världspolitiska händelser, behandlar Åke Thulstrup *Den polsk-ryska konflikten* (Sthlm 1944) och i seriens sista nummer för år 1945 skildrar Immanuel Birnbaum *Den tredje polska republiken*.

Z. Folejewski.

¹⁾ Till polonica kan man också räkna en översättning från engelska *Så länge vi leva* av Helen Mac Innes, en roman av mera sensationsbetonad art, men inte utan värde som en spännande, lättläst lektyr, vilken på samma gång ganska bra återger andan i ett folks underjordiska kamp.

²⁾ Ett av hennes tidigare verk: *Den gyllene friheten* har även utkommit i svensk översättning (Sthlm 1930).

³⁾ Beträffande en sådan bok som *Ett polskt livsöde* (Sthlm 1944), utgiven under namnet av någon annars alldeles okänd A. Vysocki, har man skäl att misstänka en mystifikation från den tyska propagandans sida.

HENRYK BUKOWSKI

(Na marginesie monografii firmy Bukowski w Sztokholmie.)

W roku 1945 obchodzono w Sztokholmie jubileusz 75-lecia znanej nie tylko w Szwecji ale w całym niemal świecie firmy antykwarycznej Bukowski. Założyciel jej, Henryk Bukowski, to jedna z ciekawszych postaci w życiu kulturalnym Szwecji, człowiek, który według opinii fachowców „stworzył tu epokę w dziedzinie zbiorów sztuki”. Równocześnie zaś człowiek ten odegrał dość wyjątkową rolę w historii kultury polskiej, nie szczędząc żadnych wysiłków ani kosztów, aby uratować dla niej niezliczoną wprost ilość cennych pamiątek historycznych. Jego to w ogromnej mierze dziełem są zbiory narodowe w Rapperswil, podstawa późniejszego Muzeum Narodowego w Warszawie. Rapperswil był niejako ukochanym dzieckiem Bukowskiego, dla którego zamierzał nawet, jak to wynika z korespondencji, porzucić firmę, aby móc mu resztę życia poświęcić.

W wydanej w związku z jubileuszem monografii firmy — Karl Asplund: *Bukowskis, Ett konsthandelshus i Stockholm 1870—1945* (Stockholm 1945) — znajdujemy sporo ciekawych szczegółów z życia Bukowskiego, aczkolwiek nie mógł autor z powodu braku danych, i nie było to zresztą jego zamiarem, opracować wyczerpującej biografii tej ciekawej postaci. Uzupełniwszy te dane szczegółami w Polskim Słowniku Biograficznym, wspomnieniem pośmiertnym Żeromskiego w Tygodniku II. w. r. 1900 i Korzona w Kwartalniku Hist. 1900, i opowiadaniem tych, którzy go znali, można jednak uzyskać dość pełny obraz życia i działalności Henryka Bukowskiego.

Henryk Bukowski, ur. 6 czerwca 1839 na Litwie, zm. 11 marca 1900 w Sztokholmie,¹⁾ znalazł się w Szwecji przypadkowo, szukając tu wraz z dwoma innymi Polakami, Ławskim i Michałowiczem, schronienia, jako ścigani represjami rządu rosyjskiego uczestnik powstania 63 roku. Ranny już w pierwszej fazie powstania w potyczce pod Popielanami, ukrywał się potem jakiś czas u chłopów, aż udało mu się przedostać do Rygi i stąd przybył pod koniec roku 1863 do Sztokholmu. Tutaj, zaczawszy, jak to się mówi, z niczego, dzięki wrodzonej kulturze, smakowi artystycznemu, znajomości archeologii i bibliografii a wreszcie . . . talentowi handlowemu, stał się w przeciągu krótkiego czasu z przygodnego pośrednika w zakupie przedmiotów sztuki i pomocnika w firmie złotniczej i antykwarycznej Christiana Hammera właścicielem samodzielnej firmy, która stała się szybko czymś o wiele

¹⁾ Niektóre szczegóły publikacji szwedzkiej są lepiej udokumentowane i pozwalają skorygować pewne nieścisłości Polskiego Słownika Biogr.

więcej niż firmą handlową, stała się ważnym ośrodkiem kulturalnym. W karierze tej zasługuje na uwagę fakt odrzucenia przez Bukowskiego w pierwszym najcięższym okresie ofiarowanej mu propozycji pomocy finansowej ze strony króla Karola XV (skorzystał jedynie z rekomendacji do firmy Hammera).

Stefan Zeromski, długoletni bibliotekarz w Rapperswil, który sam wiele Bukowskiemu zawdzięczał i doskonale znał jego działalność, strawestował jak wiadomo jego osobę w Ludziach bezdomnych w postaci Lesa — Leszczykowskiego, którego „burza wyrzuciła na brzeg Bosforu w jednym obdartym surducie i w krypciach bez podeszew”, a gdzie wkrótce stał się „właścicielem ogromnych magazynów, handlarzem dywanów ...”

„A przecież ten ‚M. Les’ wśród wielorakich prac swoich dniem i nocą myślał o czym innym. Trzeźwy, chytry handlarz, którego ani Ormianin ani Greczyn nie ubiegł w sprycie, którego Anglik nie wyprzedził w żelaznej systematyczności, był w głębi duszy marzycielem i ascetą. Sypiał na twardym łóżku, mieszkał w ciasnej izbie, ubierał się byle jak ... Co dnia prawie na jego biurku leżał list w ‚ludzkiemu’ języku, pisany nieraz z dalekich łądów świata. I żaden nie był odrzucony. Najukochańszą wszakże myślą M. Lesa był zakład leczniczy cisowski ... Gromadził pieniądze, odkładał żelazne sumy, ciułał jak sknera pewne ‚ciche kasy.’ ...”¹⁾

Ta postać z powieści Zeromskiego to niewątpliwie wierny wizerunek literacki Henryka Bukowskiego. Jego „zakład cisowski” to był Rapperswil, jego „ciche kasy” to sumy płynące ustawicznie na popieranie wszelkiego rodzaju inicjatywy naukowej i kulturalnej związanej z Polską, stypendia dla studentów i artystów i t. p. Od Bukowskiego np. wyszła inicjatywa i on to sfinansował wydanie monografii Korzona o Tadeuszu Kościuszcze w r. 1894, on sfinansował wydanie szwedzkiego przekładu Pana Tadeusza Alfreda Jensena w r. 1898 i wiele wiele innych.¹⁾

Dlatego to właśnie ten człowiek o wielkim niewątpliwie zmyśle handlowym nie zostawił po sobie osobistego majątku, aczkolwiek zasoby jego obliczane

¹⁾ Pewne cechy pokrewieństwa z postacią Bukowskiego nosi również postać Ogrodyńca w Walce z szatanem. Jest to ta sama koncepcja Polaka (n. b. również z Litwy), który wyrzucony przez los na obcy grunt, tym razem do Paryża, dorabia się fortuny, jest wytrawnym i przebiegłym handlowcem umiejącym walczyć bezwzględnie o każdy grosz, ale nie szcędzącym swego majątku, gdy chodzi o sprawy polskie.

¹⁾ Warto może zanotować naiwny nieco ale wzruszający przejaw inicjatywy Bukowskiego w dziedzinie pomocy rodakom, mianowicie wyjednanie u władz szwedzkich pozwolenia dla górali polskich z pod Bardyjowa na sprzedaż w Szwecji wyrobów artystycznych, koszyków, fajarek i t. p. W sklepie Bukowskiego znajdowali oni zawsze schronienie i posiłek.

były w swoim czasie na 3 miliony franków. Wszystko poszło na pomoc nauce i kulturze polskiej. Nigdy nie była dlań przedmiotem interesu jakaś pamiątka polska. Jeśli chodziło o jej zdobycie — poto aby ofiarować ją Polsce — gotów był Bukowski zrobić najgorszy interes, gotów był ofiarować właścicielowi wzamian rzecz o wiele większej wartości pieniężnej. Jeżeli idzie o cyfry, to obliczano, że same tylko zbiory rapperswilskie otrzymały od Bukowskiego dary przekraczające wartość 250.000 koron szw. A ileż innych instytucji polskich zasilanych było wciąż darami w postaci księgozbiorów i zabytków sztuki, nie mówiac już o dotacjach pieniężnych. Wystarczy choćby przypomnieć cały księgozbiór ofiarowany w r. 1889 Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Biblioteka Jagiellońska, Muzeum Narodowe w Krakowie, Tow. Przyjaciół Nauk w Warszawie i cały szereg innych instytucji zasilał Bukowski stale cennymi darami, szczególnie pilnie wyszukając wszelkie polonica. Dlatego to m. in. niektórzy szperacze dziwili się, że w Szwecji nie znajdowali większej ilości poloniców możliwych do nabycia. To, co można było nabyć, zostało z pewnością nabyte i wysłane do Rapperswil lub do Polski przez Bukowskiego. Zresztą wśród cennych zabytków ofiarowanych przezeń zbiorom polskim było wiele takich, które normalnie nie były do nabycia i tylko on, dzięki swemu wyjątkowemu stanowisku w życiu kulturalnym Szwecji, dzięki stosunkom osobistym, dzięki osobistej przyjaźni m. in. z samym królem Szwecji, mógł te rzeczy zdobyć, posługując się czasami metodą zamiany na jakiś cenny przedmiot sztuki, który właścicielowi przypadł do gustu, a który niewątpliwie Bukowski mógłby sprzedać o wiele korzystniej. Nawet z prywatnych zbiorów królewskich uzyskał szereg cennych pamiątek, jak np. znany portret Władysława IV przypisywany Rubensowi. Zarówno znana sympatia króla Oskara II dla Polski, jak i osobista jego przyjaźń w stosunku do Bukowskiego umożliwiły te tranzakcje.

Stefan Zeromski w artykule pośmiertnym w Tygodniku Ilustrowanym w r. 1900 stwierdza że „Bukowski zastępował w Sztokholmie stację naukową polską”. Ale i ze szwedzkiego punktu widzenia był Bukowski nietylko dobrym kupcem dużej miary, był równocześnie szanowanym i cenionym znawcą, sztuki, do którego zwracano się w wielu trudnych sprawach naukowych, traktując jego zakład jako „gabinet muzealny i warsztat pracy naukowej”. Również i instytucje naukowe szwedzkie zawdzięczają wiele cennych darów i równie wiele cennej fachowej rady i inicjatywy Henrykowi Bukowskiemu. Był on jednym z założycieli Nordiska Museet, wspierając stale swą radą, promocją i serdeczną przyjaźnią inicjatora tego muzeum Artura Hazeliusa, „był członkiem towarzystw naukowych i artystycznych, otrzymał w. r. 1884 order Wazy a pojawienie się jego setnego katalogu zbiorów obchodził szwedzki świat naukowy uroczystym jubileuszem”. (Pol. Sł. Biogr. str. 120).

Wiele zawdzięcza mu uniwersytet sztokholmski, który Bukowski regularnie wspierał w stadium jego organizacji.

Henryk Bukowski zmarł w Sztokholmie 11 marca r. 1900 i pochowany został według swego życzenia w Rapperswil, w miejscu tak droгим jego sercu. Zarówno w historii kultury Szwecji jak i Polski nazwisko jego zajmuje poczesne miejsce.

Założona przezeń firma egzystuje nadal po 45 latach od jego śmierci pod tym samym nazwiskiem, które zdobyło sobie w całym świecie kulturalnym takie stanowisko, że nie do pomyslenia była dla spadkobierców jakaś zmiana.

Z. Folejewski.

KJELL KUMLIEN, *Karl Knutsson i Preussen 1457—1464 (Ett inslag i Östersjöområdets historia under det 13-åriga krigets tid)*. Kungl. Vitt.-hist. och antikvitetsakad:s handlingar 46: 2, Stockholm 1940.

Związki między Szwecją i Polską w epoce średniowiecza nie zostały naukowo opracowane w większej ogólnej pracy. Zapowiedź znanego historyka szwedzkiego Gottfrida Carlssona wzbogacenia literatury historycznej takim dziełem nie mogła niestety zostać zrealizowana. Nie jest to też łatwe przedsięwzięcie. Trzeba tu sięgnąć wstecz do czasów Eryka Segersälla, do zagadnienia o słowiańskim pochodzeniu Sygrydy Storrady i następnie śledzić więzy łączności między naszymi narodami aż do momentu udzielenia pośrednio przez Polskę pomocy Krystynie Gyllenstierna w jej walce z Krystianem II. Należy zastanowić się, czy tego rodzaju przegląd nie powinien oprzeć się na bardziej drobiazgowych niż dotychczas badaniach. Zorównu szwedzcy jak i polscy uczeni mają tu wiele do zrobienia. Muszą oni w większym niż dotąd stopniu nauczyć się współpracować ze sobą, a przede wszystkim dążyć do zużytkowania nawzajem rezultatów badań z obu stron.

Kjell Kumlien daje w swej opierającej się na bogatym materiale źródłowym pracy o pobycie Karola Knutssona w Gdańsku i Pucku wiele ciekawych szczegółów dotyczących stosunków szwedzko-polskich w tym czasie, gdy Polska w walce z zakonem krzyżackim umacniała swe pozycje na Bałtyku. Autor rozprawy usiłuje przede wszystkim dociec, jakie znaczenie z różnych punktów widzenia mógł mieć pobyt w Prusach tego króla na uchodźstwie; między innymi bada on ten problem pod kątem widzenia sprzeczności między Krystianem duńskim i zakonem krzyżackim z jednej strony a królem Kazimierzem Jagiellończykiem z drugiej. Dzięki przyjaźni z Kazimierzem wybrał Karol Knutsson Gdańsk za cel swej ucieczki i został tam dobrze przyjęty. Przez pożyczkę 15.000 marek pruskich dla Gdańska i 6.200 dla Kazimierza dostał on w zastaw Puck i Hel. Zarządzał tym obszarem od roku 1457 do 1460, kiedy ze względu na toczącą się wojnę osiedlił się w Gdańsku. Praca Kumliena daje dokładny obraz stosunków między Karolem Knutssonem i jego niesfornymi poddanymi w Pucku, stosunków z gdańszczanami, oraz jego trudnej sytuacji w późniejszych latach w Prusach. Przedstawia ona niewątpliwie dużą wartość dla polskich historyków zajmujących się popularnym w Polsce problemem walki o przynależne miejsce nad Bałtykiem. W roku 1464 opuścił Karol Knutsson Gdańsk, nie osiągnawszy ostatecznego uregulowania swych spraw finansowych z tym miastem i z Kazimierzem Jagiellończykiem. Zarówno on, jak i jego rodzina będą potem przez długi czas próbowali

odzyskać pożyczone sumy, ale dopiero w roku 1704 mogła Szwecja odzyskać od Gdańska należność, którą zatrzymał skarb państwa, jako że według opinii szwedzkiej wywiezione przez Karola Knutssona do Prus sumy stanowiły „dobro narodowe”.

D. N o r r m a n

WILLIAM JOHN ROSE, *The Rise of the Polish Democracy* (London 1944).

Författaren som är professor i polsk historia och litteratur vid London University och som längre tid bedrivit studier i Polen är synnerligen väl förberedd att ta upp ett så speciellt problem. Han måste vara väl insatt i Polens inre historia, ty han påpekar i bokens första kapitel just de faktorer som voro väsentliga för polska samhällets sociala gestaltning, där den demokratiska idén alltid var levande och kämpade mot adelsståndets tyranni. Särskilt grundligt känner författaren till den polska litteraturen och kan åberopa alla de ledande politiska skriftställarna, Modrzewski, Staszyc, Lelewel o. a.

Mycket utförligt analyseras de ekonomisk-sociala förändringarna mot bakgrund av Polens politiska öden. Med rätta påpekas här också att främmande övermakt på 1800- och 1900-talet visserligen försenade den ekonomiska utvecklingen men på samma gång jämnade ut de sociala skillnaderna och enade folket i dess strävan att göra landet fritt igen.

I kapitlen V, VI, VII skildrar författaren de tre stora polska partiernas uppkomst och utveckling (National-Demokratiska Partiet, Polska Socialistiska Partiet, Bondepartiet). Han stöder sin skildring på dokumentarisk grund, citerar officiella deklARATIONER, tal och skrifter av de ledande männen, Roman Dmowski, Józef Piłsudski, Wincenty Witos.

Det största intresse väcker naturligtvis den del av boken som analyserar den inre utvecklingen i Polen under tiden 1918—1939, från den mycket radikala författningen 1921, genom Piłsudskis statskupp 1926 till den »auktoritativa» författningen 1935.

Den engelske vetenskapsmannens opartiska och sakliga analys av dessa polska problem förtjänar uppmärksamhet av alla de som intressera sig för vår tids historia. Han blottar här både positiva och negativa sidor. Han påpekar särskilt hur farligt det är att — som han uttrycker det — leka med elden, när ledarna vilja styra ett land genom att stå *över* folket och inte *med* det, även om de ha de bästa föresatser. Av den utförliga analysen framgår det, att trots Piłsudskiregimens diktatoriska strävanden var de demokratiska krafterna i Polen levande och t. o. m. mognade i den hårda politiska kampen.

I avslutningen varnar författaren att man ej får bedöma allt som skedde i Polen annat än mot bakgrunden av utvecklingen i det övriga Europa.

Z. Folejewski.

PRIS KR. 4:00
SEELIG & Co DISTRIBUTION